

Iseljavanje Hrvata u Argentinu, Čile, Brazil i Perú

Banjan, Iva

Master's thesis / Diplomski rad

2013

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:142:554081>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-14**

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

SVEUČILIŠTE J.J. STROSSMAJERA U OSIJEKU
FILOZOFSKI FAKULTET U OSIJEKU
DIPLOMSKI STUDIJ: POVIJEST- PEDAGOGIJA

Iva Banjan

**ISELJAVANJE HRVATA U ARGENTINU, ČILE, BRAZIL I
PERÚ**

DIPLOMSKI RAD

MENTOR: prof. dr. sc. Ivan Balta

Osijek, 2013.

Sažetak

U ovom radu se govori o iseljavanju iz hrvatskih krajeva i useljavanju u zemlje Južne Amerike- Argentinu, Čile, Brazil i Perú. Iako se spominje i iseljavanje koje je započelo otkićeom Amerike, u radu je naglasak na masovnim iseljavanjima koja su započela sredinom devetnaestoga stoljeća. Prije nego što je u radu obrađena iseljavanje po navedenim zemljama, navode se uzroci zbog kojih su se Hrvati počeli iseljavati. Hrvati su se iseljavali u svaku od navedenih zemalja zbog poslova kojima su se tamo bavili, ali i prema krajevima iz kojih su potjecali zbog pojave lančanog iseljavanja. Hrvati u Argentini su radili na plantažama ili u lukama, u Čile su počeli naseljavati zbog pojave zlatne groznice, u Brazil su radili na plantažama te je uočena pojava masovnog iseljavanja s Korčule, dok je Perú privlačio Dubrovčane koji su se odlučili okušati u rudarstvu ili trgovini. Značaj Hrvata u svim zemljama je bio velik, kako za zemlje Južne Amerike tako i za domovinu.

Ključne riječi: iseljavanje, Hrvati, Argentina, Čile, Brazil, Perú

Sadržaj

1. Uvod
2. Iseljavanje Hrvata na prostore Južne Amerike
 - 2.1. Uzroci iseljavanja
 - 2.2. Iseljenička politika u Hrvatskoj
 - 2.3. Putovanje do odredišta
3. Hrvati u Argentini
 - 3.1. Iseljavanje u Argentinu
 - 3.2. Iseljavanje Hrvata u Argentinu do 1914. godine
 - 3.3. Iseljavanje Hrvata u Argentinu od 1918. godine do 1935. godine
 - 3.4. Iseljavanje Hrvata u Argentinu tijekom Drugog svjetskog rata do danas
 - 3.5. Društveno i publicističko djelovanje Hrvata u Argentini
4. Hrvatsko iseljništvo u Čileu
 - 4.1. Doseljavanje Hrvata u južni predio Čilea
 - 4.1.1. Hrvati u Porveniru
 - 4.1.2. Hrvati u Punta Arenasu
 - 4.2. Doseljavanje Hrvata na sjever Čilea
 - 4.3. Doseljavanje Hrvata između dva svjetska rata
 - 4.4. Hrvatska iseljenička društva u Čileu
 - 4.5. Hrvatsko novinarstvo u Čileu
5. Hrvati u Brazilu
 - 5.1. Hrvati u Brazilu od otkića Amerike i tijekom austro- ugarskog razdoblja
 - 5.2. Hrvati u Brazilu između dva svjetska rata
6. Hrvatska iseljenička zajednica u Perúu
 - 6.1. Društveni život Hrvata u Perúu
7. Zaključak
8. Literatura

1. Uvod

U diplomskome rada će se navesti i objasniti uzroci masovnog iseljavanja hrvatskoga stanovništva od sredine devetnaestoga stoljeća i pokušat će se obrazložiti zašto su se doseljavali upravo u Argentinu, Čile, Brazil i Perú. Rad će dati uvid u osnivanje i razvoj hrvatskih kolonija u navedenim zemljama te će pružiti prikaz djelovanja hrvatskoga stanovništva, značaj hrvatskih društava i pokrenutih publikacija u tim zemljama.

Rad je podijeljen u osam poglavlja. Prvo poglavlje, a ujedno i prvu cjelinu, čini uvod. Drugo poglavlje je uvodno poglavlje o iseljavanju Hrvata na područje Južne Amerike u kojemu su navedeni uzroci iseljavanja, hrvatska iseljenička politika koja je koordinirala samim iseljavanjem i načini na koji su Hrvati putovali na željena odredišta. Treće poglavlje je prvo poglavlje u kojemu se konkretno govori o iseljavanju hrvatskoga stanovništva, u ovom slučaju u Argentinu. U poglavlju je opisana argentinska iseljenička politika koja je bila jedan od razloga zašto su se Hrvati iseljavali upravo tamo, prikazano je iseljavanje Hrvata podijeljeno u tri razdoblja: do Prvoga svjetskoga rata, između dva svjetska rata i nakon Drugog svjetskog rata. U ovom dijelu rada je također dan prikaz u rad i djelovanje hrvatskih kolonija u Argentini. Treće poglavlje govori o iseljavanju Hrvata u Čile. Hrvati su se naseljavali pretežito ili na jugu ili na sjeveru Čilea, tako da rad daje prikaz specifičnosti života hrvatskih kolonija na različitim dijelovima zemlje. Osim toga, daje uvid u vrlo vrijedan i značajan rad hrvatskih društava i novinstva objavljenih u Čileu. Peto poglavlje govori o Hrvatima u Brazilu, gdje su se u većem broju doseljavali kasnije nego u Argentinu i Čile. Navode se i nedaće kroz koje su prolazili Hrvati u divljinama Brazila, kao i primjeri lančanog iseljavanja s Korčule. Šesto poglavlje govori o Hrvatima u Perúu, južnoameričkoj državi u kojoj je osnovano prvo hrvatsko iseljeničko društvo. Perú je zemlja bogata rudama, što je privlačilo hrvatske iseljenike. Zaključak je donešen u sedmom poglavlju, a posljednje poglavlje čini popis literature.

2. Iseljavanje Hrvata na prostore Južne Amerike

Prva masovnija iseljavanja s hrvatskih prostora bila su posljedica turskih osvajanja. Iseljavanje u šesnaestom stoljeću je obilježeno ekonomsko- političkim i društvenim prilikama. To je bilo vrijeme u kojemu je započela moderna kolonizacija u svijetu. U razdoblju od šesnaestoga do polovine devetnaestoga stoljeća u prekomorske zemlje se iselilo trinaest tisuća Hrvata.¹ Iseljavanje Hrvata u Južnu Ameriku do sredine devetnaestoga stoljeća bilo je pojedinačno, a osamdesetih godina devetnaestoga stoljeća poprima grupne značajke.²

2.1. Uzroci iseljavanja

Grupno iseljavanje iz Hrvatske započelo je osamdesetih godina devetnaestoga stoljeća. Uzroci grupnog iseljavanja su najčešće bili politički i gospodarski. U vrijeme grupnog iseljavanja Hrvatska je bila dio Austro- Ugarske Monarhije. Njen politički položaj u Austro- Ugarskoj je bio loš, što je bilo povezano s njenom gospodarskom zaostalošću unutar Monarhije. Time, svaki uzrok političkih iseljavanja je ujedno i gospodarski uzrok, kao i obrnuto. Primjer povezanosti gospodarskih i političkih uzroka je Vinska klauzula. To je sastavni dio trgovinskog ugovora kojeg je Austro- Ugarska sklopila s Italijom 1891. godine. Tom klauzulom je snižena carina na uvoz talijanskog vina. Austro- Ugarska se odlučila na sklapanje te klauzule iz političkih razloga kako bi što više privukla Italiju koja je bila nezadovoljni član Trojnog saveza. Na dalmatinskom gospodarstvu je prevladavala monokultura vinova loza³ te je Monarhija djelovala nepovoljno na dalmatinsko gospodarstvo uvođenjem Vinske klauzule.⁴ Nemoćni politički položaj Dalmacije kao pokrajine u Austro- Ugarsko izravno se odrazio na njeno gospodarstvo. Dalmacija nije mogla spriječiti donošenje ugovora za kojeg se znalo da će ugroziti dalmatinsko gospodarstvo. Klauzula je ugrožavala egzistenciju gotovo svakog stanovnika Dalmacije jer su znali da će talijansko vino potisnuti dalmatinsko vino s austrougarskog tržišta zbog rentabilnije proizvodnje, manjih prijevoznih troškova, bolje kvalitete i sniženih carina. O situaciji nastaloj u Dalmaciji nakon uvođenja

¹ Većeslav Holjevac, Hrvati izvan domovine, Matica hrvatska, Zagreb 1967, str. 15

² Ljubomir Antić, Hrvati i Amerika, Hrvatska sveučilišna naklada: Hrvatska matica iseljenika, Zagreb 2002., str. 75.

³ Isto, str. 76

⁴ Marina Perić, Hrvati u Čileu- neka obilježja suvremenog etničkog/nacionalnog identiteta, Društvena istraživanja (2006) 15(6), str. 1196

klauzule pisao je zadarski *Narodni list* od dana 15. kolovoza 1900. godine u kojemu pisalo da vinari od prodaje vina nisu mogli ni pokriti troškove, stoga su prestajali obrađivati vinograde, odlučivali se na prodaju kuća i selili se u Ameriku.⁵ Osim što je Vinska klauzula naštetila dalmatinskom gospodarstvu, općenito se dalmatinska privreda u drugoj polovici devetnaestoga stoljeća slabo razvijala. Spor gospodarski razvitak Dalmacije je ležao u nemogućnosti da se iz tadašnjih privrednih aktivnosti stvori kapital koji bi osigurao razvoj. Nedostatak početnog kapitala je pogađao i razvoj pomorske pri
vrede, osobito razvoj brodarstva, luka te željezničko i cestovno spajanje sa zaleđem. Budući da sami nisu mogli steći kapital, on je trebao stići sa strane, odnosno trebala ga je osigurati Monarhija, što se naravno nije dogodilo. Za Monarhiju je Dalmacija bila samo od strateške važnosti i u cilju im je bilo da ostane takva kakva je i bila. Hrvatski iseljenici u Argentini i Čileu koji su se iselili krajem devetnaestoga stoljeća zbog takve politike Monarhije prema Dalmaciji javno su optuživali Monarhiju za iseljavanje. Tako list *Domovina* iz Punta Arenasa objavljuje 30. svibnja 1913. godine: „Da imade ta Austrija samo malo ljubavi prema nami Hrvatima, ne bismo se skitali po tuđem svijetu, nego bi mogli na svojoj djedovini mirno i zadovoljno živjeti. Samo austrijskoj politici, njezinoj mržnji na sve što je slavensko imademo zahvaliti da se naš narod u ogromnoj procesiji seli u Ameriku.“⁶

Gospodarski uzroci masovnog iseljavanja do Prvog svjetskog rata leže u agrarnoj prenapučenosti, što znači da je mnogo ljudi živjelo na malo obradivnog zemljišta.⁷ Hrvatski prostori su imali velik porast broja stanovnika. Do godine 1840. Hrvatska je imala 1 905 295 stanovnika, a 1910. godine broj stanovnika se povećao na gotovo tri milijuna. Brži porat broja stanovnika omogućio je znatno brže povećanje radne snage. Ipak, stopa porasta industrije je bila niža od stope porasta radne snage, stoga su proizvodne snage ostale umrtvljene. Zbog toga se stvarao višak agrarnog stanovništva koji se odlučivao na napuštanje prenapučene zemlje.⁸ Jedan od gospodarskih uzroka bilo je i ukidanje kmetstva koje je dovelo do slobodnog kretanja i povelu sa sobom otkup izvanselišne zemlje. Došlo je do prezaduženosti seljaka i raspada kućnih zadruga jer su nova domaćinstva bila tako mala da nisu mogla prehraniti obitelj, a to je seljaka pretvaralo u poluproletera i tjeralo ga u grad ili u iseljenišтво. Jedan od uzoraka iseljavanja su bile nerodne godine, agrarna kriza koja je nastupila nakon dovođenja velike količine žitarica iz SAD-a, Argentine i Rusije te biljne bolesti koje su

⁵ Ljubomir Antić, *Hrvati i Amerika*, str. 76., 77.

⁶ Ljubomir Antić, *Naše iseljenišтво u Južnoj Americi i stvaranje jugoslavenske države 1918.*, Školska knjiga, Zagreb 1987, str. 10., 11.

⁷ Ljubomir Antić, *Hrvati i Amerika*, str. 77.

⁸ Većeslav Holjevac, *Hrvati izvan domovine*, str. 21

harale.⁹ Jedna od bolesti koja je naštetila hrvatskom stanovništvu i potaknula njegovo iseljavanje bila je bolest vinove loze, odnosno filoksera. Ta je bolest poharala Dalmaciju.¹⁰ O toj bolesti je pisala šibenska *Hrvatska rieč* dana 6. svibnja 1905. godine gdje su naveli da je bolest koja hara dvadeset i pet godina u potpunosti iscrpila dalmatinskog vinara i da je u potpunosti smanjen prihod zemljišta.

Jedan od političkih razloga koji su uzrokovali iseljavanja bilo je izbjegavanje vojne obaveze.¹¹ Austro- Ugarska je 1852. godine uvela popis vojnih obveznika. Budući da mnogi Hrvati nisu prihvaćali austro-ugarske interese kao vlastite, željeli su izbjeći izvršavanje vojne obveze.

Krajem 19. stoljeća je nastupila kriza u jedrenjaštvu. Prve parobrodske linije su istisnule jedrenjake iz prometa, stoga su mnogi vlasnici brodova, mornari i kapetani ostali bez posla pa su bili prisiljeni iseliti se iz domovine.¹²

U hrvatskoj povijesti zabilježeno je i lančano iseljavanje kao uzrok. To je uočio iseljanički radnik Ivan Frano Lupis Vukić još 1913. godine kada je uočio poticanje očeva na iseljavanje sinova, susjeda na iseljavanje drugih susjeda. On je to proučavao s psihološke strane, ali je Antić u tome uočio i praktičan uzrok kao što je to na primjer cijena karte. Novac se za kartu teško prikupljao u domovini, pa su ih plaćali rođaci, prijatelji ili sumještani koji su živjeli izvan domovine. Još jedan od uroka pojave lančanog iseljavanja je bilo dovođenje djevojaka iz domovine radi sklapanja braka. To je dovelo do pojave da su hrvatske naseobine povezane rodbinskim, sumještanskim ili regionalnim vezama. Tako u čileanskim kolonijama nalazimo Bračane, u Argentini Hvarane, a u Peruu Dubrovčane.

Dolaskom Prvog svjetskog rata, pa sve do suvremene hrvatske povijesti, sve su češći politički razlozi iseljavanja na prostore Južne Amerike.¹³

2.2. Iseljenička politika u Hrvatskoj

Do godine 1898. u Hrvatskoj se nisu vodile nikakve evidencije o iseljavanju stanovnika. Tek je Banskim odredbom od 12. prosinca 1898. određeno je da se trebaju početi voditi i podatci o iseljavanju stanovništva.¹⁴ Iako su odlučili voditi podatke o iseljavanju, Austro- Ugarska nije vodila iseljeničku politiku i zakonodavstvo te nije smatrala iseljavanje iz

⁹ Ljubomir Antić, *Hrvati i Amerika*, str. 77.

¹⁰ Marina Perić, *Hrvati u Čileu- neka obilježja suvremenog etničkog/nacionalnog identiteta*, str. 1196

¹¹ Ljubomir Antić, *Hrvati i Amerika*, str. 77., 78.

¹² Marina Perić, *Hrvati u Čileu- neka obilježja suvremenog etničkog/nacionalnog identiteta*, str. 1196.

¹³ Ljubomir Antić, *Hrvati i Amerika*, str. 81.

¹⁴ Isto, str. 29

Hrvatske nacionalnim problemom, već zajedničkim austro-ugarskim socijalnim problemom. Hrvatska nije mogla oblikovati vlastitu iseljeničku politiku, nego se morala uklopiti u emigracijsku politiku Monarhije. Austrija nije imala iseljenički zakon¹⁵, a iseljenička služba je djelovala u okviru policijske službe. Ugarska je imala iseljenički zakon koji je donesen 1909. godine¹⁶, ali su interesi Ugarske bili oprečni interesima Hrvatske. Ti stavovi i Austrije i Ugarske u vrijeme masovnog iseljavanja na područje Južne Amerike, od osamdesetih godina devetnaestoga stoljeća, pa sve do raspada Monarhije 1918. godine doveli su do toga da se nitko nije brinuo o posljedicama iseljavanja. Same posljedice su bile velike. Iseljavanje mladih neoženjenih muškaraca dovelo je do pomanjkanja radne snage koja bi mogla obrađivati zemlju te do smanjenja fertiliteta. Iseljavanje je dovelo do transformacije dotadašnjeg obiteljskog života i napištanja djece.¹⁷

U Kraljevini Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji je postojala od 1891. godine služba za *Otpremanje osoba radničkog i seljačkog stališa u prekomorske zemlje*. Prvu odredbu koju su izdali organi vlasti potječe iz 1893. godine. Pomoću te naredbe je osnovan u unutrašnjem odjeljenju Hrvatske zemaljske vlade prvo pododsjek, zatim i odsjek za iseljavanje. Već navedenom Banskom naredbom broja 6085, određeno je već navedeno sabiranje podataka o iseljavanju stanovnika. Godine 1905. je osnovan iseljenički fond. Godine 1914. stvoren je poseban iseljenički odsjek Kraljevske zemaljske vlade koji je bio zadužen za poslove iz iseljeničke oblasti. Ipak, mnoge poslove je obavljala i Centralna vlada u Budumpešti.

Nakon raspada Monarhije, poslove iseljeničke službe je preuzeo Iseljenički odsjek u Zagrebu. Godine 1920. je osnovan u sastavu Ministarstva socijalne politike u Beogradu poseban Odsjek za iseljavanje i doseljavanje. Kada se ukazalo na važnost iseljavanja kao političko-ekonomskog i socijalnog problema, zakonodavni odbor je Narodne skupštine 28. studenog 1921. u Beogradu donio Zakon o iseljavanju. Tim zakonom je izmijenjena i dopunjena odredba o iseljavanju od 21. svibnja 1921. godine. U Zakonu o iseljavanju su točno navedeni državni organi koji će voditi brigu o svim pitanjima koja imaju veze s emigracijom i koji će upravljati svim nadređenim za iseljavanje i useljavanje. Zakon navodi da je iseljavanje slobodno, ali ga može ograničiti ministar socijalne politike u slučaju posebnih okolnosti, na određeno vrijeme ili u određenu zemlju useljavanja. Iseljenikom se smatrao svaki državljanin Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca koji se selio u prekoceanske zemlje kako bi zaradio novce obavljajući fizički rad ili svaki onaj koji se seli svojim rođacima koji su se ranije iselili

¹⁵ Marina Perić, Hrvati u Čileu- neka obilježja suvremenog etničkog/nacionalnog identiteta, str. 1196

¹⁶ Većeslav Holjevac, Hrvati izvan domovine, str. 40

¹⁷ Marina Perić, Hrvati u Čileu- neka obilježja suvremenog etničkog/nacionalnog identiteta, str. 1196

radi posla. Iseljenik je mogao napustiti Kraljevinu jedino s putnom ispravom koja je vrijedila za put preko domaće luke u luke zemlje kamo se seli. U Kraljevinu se može vratiti isključivo s putovnicom koja je vrijedila u luci zemlje koju napušta i vrijedi za domaću luku u koju se vraća. Putovanje preko stranih europskih luka je bilo zabranjeno Zakonom. U zemlje u koje su se hrvatski iseljenici najviše selili, Kraljevina je trebala poslati iseljeničke izaslanike koji su trebali održavati vezu između iseljeničkog odsjeka i iseljenika. Izaslanici su također trebali povezati iseljenike s konzulantom i diplomatskim predstavništvima te su trebali voditi brigu o njima i pružati im pomoć. Ovim Zakonom je prestao važiti ugarski iseljenički zakon iz 1909. godine.

Godine 1922. propisan je poseban Pravilnik o izvršenju Zakona o iseljavanju. Tim Pravilnikom je određena zadaća Iseljeničke službe te su označeni državni organi koji su bili dužni organizirati i obavljati iseljeničku službu. Državni organi su bili Ministarstvo socijalne politike koji je imao Iseljenički odsjek sa sjedištem u Beogradu, Generalni iseljenički komesarijat sa sjedištem u Zagrebu, važni su bili iseljenički nadzornici, lučki iseljenički nadzornici te željeznički i brodski nadzornici, a naposljetku i iseljenički izaslanici Ministarstva socijalne politike u inozemstvu. Generalni iseljenički komesarijat je osnovan 22. listopada 1922. godine u Zagrebu, a djelovao je do 28. ožujka 1923. kao jedini ured za iseljavanje i brigu oko iseljenika u državi. Ukidanjem Generalnog iseljeničkog komesarijata, njegovu ulogu preuzima Iseljenički odsjek pri ministarstvu socijalne politike. U Zagrebu je ostao samo Iseljenički komesarijat koji je imao ograničeno djelovanje i sužene kompetencije. Iseljenički odsjek je preuzeo ulogu određivanja smjernica iseljavanja stanovništva u određene zemlje i izdavanje individualnih potvrda za iseljavanje.

Od uspostavljanja Banovine Hrvatske 1939. na problem iseljavanja se gledalo na drugačiji način i počela se uočavati negativnost koju donosi iseljavanje stanovništva. Željeli su da iseljenici budu samo privremeni i da se imaju želju vratiti u domovinu. Trajno i potpuno iseljavanje obitelji smatralo se prijatnijom. Iseljenički pitanjima se bavio Iseljenički komesarijat u Zagrebu.¹⁸

¹⁸ Većeslav Holjevac, Hrvati izvan domovine, str. 40.-44.

2.3. Putovanje do odredišta

Hrvati iz Dalmacije, Hrvatskog primorja i Istre znali su putovati kao mornari na brodovima svjetskih kompanija te bi s istih brodova dezertirali i nastanili se u novoj zemlji. U vrijeme masovnijih iseljavanja se počinju razvijati specifična prijevozna poslovanja. Iseljenici iz Hrvatske odlazili su u Italiju, Francusku, Njemačku ili Nizozemsku te su se okupljali u velikim lukama kao što su to bili Cherbourg, Hamburg, Bremen, Genova, Le Havre, Amsterdam, Rotterdam, Liverpool, Marseille, Napulj i Trst. Od naših luka iseljenici su se okupljali u Gružu, Rijeci i Splitu. One kompanije koje su pružile najpovoljnije uvjete prevezle su naše iseljenike na brodovima u prekomorske zemlje.¹⁹ Sam put do odredišta je bio jako iscrpljujući i nerijetka je bila smrt putnika. Tako postoji životopis iseljenika Pavla Vidas iz Hreljina koji je putovao u Južnu Ameriku. U svom životpisu Vidas je naveo da je na brodu koji je stigao na svoje odredište u veljači 1883. poginulo samo dvoje putnika. To upućuje na to da Vidas koji je dvadesetak puta plovio oceanom navikao i na više smrtnih slučajeva na brodu. Treba imati na umu da je to početak masovnog iseljavanja kada su se iseljavali mahom mladi ljudi koji su bili sposobni podnijeti fizičke napore.²⁰

Osim što je put do Južne Amerike bio naporan i iscrpljujuć, i sam rastanak kod kuće je bio tužan i bolan. Iseljenici su se opraštali od svojih najbližih, ali i od čitavog mjesta. Ujutro u vrijeme polaska iseljenike i njihovu rodbinu i prijatelje selo je pratilo pjesmom.²¹

¹⁹ Isto, str. 23.

²⁰ Ljubomir Antić, Hrvati i Amerika, str. 97.

²¹ Većeslav Holjevac, Hrvati izvan domovine, str. 23.

3. Hrvati u Argentini

3.1 Iseljavanje u Argentinu

Zemlja Južne Amerike koja je udomila najviše Hrvata je Argentina. Najviše Hrvata došlo je upravo u glavni grad, Buenos Aires. Osim u njega, veliki broj Hrvata došao je u Rosario i Acebal.²²

U devetnaestom stoljeću Argentina je bila nenapućena zemlja, imajući u vidu omjer broja stanovnika i površine zemlje (kontinentalno područje ima površinu 2 778 417 četvornih kilometara, a prema službenom prvom popisu stanovništva iz 1869. godine imala je 1 830 214 stanovnika). Stoga je briga prvih argentinskih državnih upravljača bila ta da otvore vrata Argentine svima koji su željeli u njoj živjeti. Željeli su napučiti zemlju, ali osim toga i voditi brigu o kulturnom doprinosu useljenika.²³ Argentinska politika je glasila *vladati znači naseljavati*, što je Argentinu učinilo jednu od glavnih useljeničkih zemalja.²⁴ Ta krilatica argentinske vlade je podrazumijevala da žele Argentinu „odgajati, poboljšavati, civilizirati, obogaćivati, uzdizati“. Da bi to postigli, potrebno je naseliti Argentinu sa „civiliziranim svijetom“, koji bi poučio Ameriku slobodi i veleobrtu. Taj „civilizirani svijet“ bi činili najnapredniji europski narodi, kao na primjer Velšani, Švicarci, Talijani, Nijemci i Židovi. Ti narodi su bili prvi argentinski useljenici. Kada su argentinske vlasti uvidjele da se ti narodi teško nacionaliziraju, pogotovo Židovi, odlučili su otvoriti vrata i drugim narodima. Brojnija useljavanja u Argentinu započinju 1857. godine, kada je bilo 4 951 useljenika, i traje sve do 1884. kada je broj useljenika narastao na 77 805.²⁵ Godine 1876. dana 6. listopada je odobrena uredba broj 817 o useljavanju i kolonizaciji u Argentinu. Idredba je stupila na snagu trinaest dana poslije. Inicijativu o useljavanju u zemlju je podupirao i tadašnji predsjednik dr. Nicolás Avellaneda.²⁶ Taj imigracijski zakon je bio vrlo povoljan za doseljenike. Argentina je plaćala putne troškove od luke iskrcaja do mjesta boravka, a vlada je davala iseljenicima veoma povoljne zajmove i jeftino poljoprivredno zemljište. To se osobito odnosilo na parcele u unutrašnjosti zemlje gdje je vlada sustavo kolonizirala doseljenike. Država je također davala zemljište u zakup. Takve pogodnosti davale su prednost useljavanju u Argentinu pred npr.

²² Ljubomir Antić, Hrvati i Amerika, str. 157.

²³ Marko Sinovčić, Hrvati u Argentini i njihov doprinos hrvatskoj kulturi, Buenos Aires 1991, str. 16., 17.

²⁴ Ljubomir Antić, Hrvati i Amerika, str. 157.

²⁵ Marko Sinovčić, Hrvati u Argentini i njihov doprinos hrvatskoj kulturi, str. 17.

²⁶ Cristian Šprljan, Život u Córdoba, Hrvatski iseljenički zbornik 2005, Hrvatska matica iseljenika, Zagreb 2004., 86-105., str. 88.

Useljavanju u Sjedinjene Američke Države.²⁷ Broj useljenika raste sve do 1912. godine kada ih je bilo 379 117. Do prvog svjetskog rata većinom su se useljavali Talijani, Španjolci, Francuzi, Rusi, Turci (što je obuhvaćalo i Turke i Arape), Austrougriani, Nijemci, zatim Englezi. Kasnije su se najviše Španjolci useljavali, zatim Talijani, Poljaci, Nijemci, Rusi, Portugalci, Francuzi, Jugoslaveni, Čehoslovaci, itd. Na tim popisima nema Hrvata jer se Argentina kod upisivanja narodnosti useljenika ravnala prema putnoj ispravi te nisu razlikovali pojmove narodnost i državljanstvo. Stoga su Hrvati do 1918. bili registriрани kao Austrougriani, a nakon prvog svjetskog rata kao Jugoslaveni.²⁸ Ukupno u razdoblju od 1857. pa do 1930. godine u Argentinu je došlo tri i pol milijuna iseljenika, zbog čega se danas Argentinu smatra najeuropskijom i najsvjetlijom zemljom Latinske Amerike.²⁹

3.2. Iseljavanje Hrvata u Argentinu do 1914. godine

Počeci hrvatskog iseljavanja u Argentinu kreću od 18. stoljeća. Među prvim Hrvatima koji su došli u Argentinu bio je Nikola Plantić i to 1748. godine. Bio je profesor logike na Isusovačkom sveučilištu u Córdobi, a prije izгона isusovaca iz Južne Amerike 1768. bio je rektor u Colegio Nacional u Buenos Airesu.

Jakov Buratović, građevinski poduzetnik, rodom iz Vrbnja na Hvaru je došao u Argentinu kao mornar na jedrenjaku. Oko 1860. godine tamo gradi željezničke pruge, ceste, gradi kuće, a najznačajnije je bilo to što je prvi postavio telegrafsku vezu između Buenos Airesa i Rosarija.³⁰ Važan je njegov rad oko trasiranja i postavljanja telegrafskih linija po unutrašnjosti Argentine, pri čemu se često morao boriti s različitim indijanskim plemenima. Buratović je na svom radu zapošljavao zemljake Hvarane koji su oko 1882. počeli dolaziti u većim skupinama u Argentinu.³¹ Kako bi se Argentinanci zahvalili Buratoviću za njegov važan rad nazvali su trg u mjestu Rosario de Santa Fe i željezničku stanicu nedaliko od grada Bahía Blanca njegovim imenom „*Mayor Buratovich*“.³²

Svjedočanstva od dolasku Hrvata u Argentinu zabilježena su u pismu predsjednika pokrajinske vlade za Dalmaciju 1920. godine koje je upućeno poznatom hrvatskom iseljeniku i

²⁷ Ljubomir Antić, Naše iseljeničtvo u Južnoj Americi i stvaranje jugoslavenske države 1918, str. 12.

²⁸ Marko Sinovčić, Hrvati u Argentini i njihov doprinos hrvatskoj kulturi, str. 18., 19.

²⁹ Lidija Kos-Stanišić, Latinska Amerika- povijest i politika, Golden Marketing- Tehnička knjiga, Zagreb 2009, str. 141.

³⁰ Ivan Čizmić, Marin Sopta, Vlado Šakić, Iseljena Hrvatska, Golden marketing- Tehnička knjiga, Zagreb 2005., str. 160., 161.

³¹ Većeslav Holjevac, Hrvati izvan domovine, str. 182., 183.

³² Ivan Čizmić, Marin Sopta, Vlado Šakić, Iseljena Hrvatska, str. 161.

brodovlasniku Mihi Mihanoviću. U tom pismu je zabilježeno da je nekolicini Hrvata pristigla u Buenos Aires 1866. koja su primjetila znatan broj dalmatinskih mornara na lađama na službi u luci. Zabilježeno je da su dalmatinski doseljenici počeli dolaziti u znatnom broju nakon 1881., kada je nastupilo doba argentinskog gospodarskog napretka. Također je zabilježeno da su Hrvati najčešće obavljali poslove kao što to ložači kotlova, mornari i radnici, a samo mali broj njih su bili trgovački kapetani, piloti riječnih praktika te činovnici.³³

Godine 1878. u Argentinu dolaze lošinjski jedrenjaci na kojima su došli brojni Lošinjani. Njih su slijedili brojni doseljenici iz Hrvatske koji su se naselili u okolici Barradera, provincija Buenos Aires, gdje su podigli skromne nastambe i počeli obrađivati zemlju. Tako je taj kraj postao prvo uporište naših iseljenika zemljoradnika. Svoje posjede, koje u Argentini nazivaju chacras, obrađivali su primitivnim alatom. Poslije toga grupa Hvarana odlazi iz Barradera na sjever u Ramallo. Nakon što su tamo iscrpili polja, pomiču se dalje. Zakupili su chacrase u okolici mjesta Villa Construcción i Godoy, uz najstariju argentinsku željezničku prugu Villa Construcción- Santa Teresa te su tamo sagradili svoje naselje.³⁴

Argentina, kao useljenička zemlja, uredila je svoje useljeničko zakonodavstvo kako bi pružila pogodnosti doseljenicima. Tako je članak 42. njenog useljeničkog zakona predviđao postojanje kuće za privremeno ugošćavanje doseljenika u gradovima kojima za to ima potrebe, uključujući Buenos Aires i Rosario. Te kuće su nazvane Hotel za imigrante. Osim besplatnog stana, emigranti su dobijali i besplatnu hranu. Nakon boravka u Hotelu, dio Hrvata je odlazio u argentinsku unutrašnjost. Neki su odlazili u ravnice, neki u nepregledne šume, kako je zabilježio Pavao Karaman Poljičanin. Pisac je zabilježio da su u ravnicama kuće udaljene od 10 do 100 kilometara te su izrazito siromašne. Ipak, većina useljenika je odlazila u šume Gran Chaco. Tamo su se useljenici iz Europe bavili pretežito poljodjelstvom i drvodjelstvom. Zbog nepoznavanja jezika, doseljenici nisu dobijali dobro plaćene poslove. Čim bi naučili malo španjolskog, tražili bi poslove s kojima bi dobivali veću plaću. Ipak, proces adaptacije na novu okolinu tekao je brzo, osobito kod mlađe populacije.

Većina Hrvata koja je došla u Argentinu, naselila se u unutrašnjosti. Nažalost, o njihovoj povijesti nema puno zabilješki. Najviše se Hrvata naselilo u unutrašnjosti Argentine u provinciji Santa Fe. Središte pokrajine je grad Rosario, koji je uz Buenos Aires najznačajnije mjesto u kojem su se okupljali Hrvati u Argentini.³⁵ Godine 1891. grupa hrvatskih iseljenika se seli iz Ramalla u Acebal. U razdoblje između 1895. i 1898. zaorali su prve brazde na polju

³³ Ljubomir Antić, Hrvati i Amerika, str. 157.

³⁴ Ivan Čizmić, Marin Sopta, Vlado Šakić, Iseljena Hrvatska, str. 161.

³⁵ Antić, Hrvati i Amerika, str. 157.-161.

Campo La María gdje su podigli naselje koje je bilo napučeno gotovo isključivo hrvatskim iseljenicima.³⁶ Stoga se Acebal se ističe kao najhrvatskije naselje u Argentini. Ističe se važnost uloge Hrvata u njegovoj općinskoj upravi gdje je ostao trag načelnika Ivana Kokića, koji je stekao velike zasluge i priznanja stanovnika grada.³⁷ Uz njega su zabilježeni i braća Drinković koji su tamo otvorili prvi hotel te Hvaranin Antun Vučetić koji je bio prvi kinematograf.³⁸

Velik broj Hrvata je ostao živjeti u Buenos Airesu, osobitno u lučkom dijelu grada Boca. Krsto Kile je posjetio Bocu 1909. godine i zabilježio viđeno. Primjetio je da u tom dijelu grada žive najviše Talijani i Hrvati iz Dalmacije, Istre i Primorja. Dok su Talijani bili trgovci, Hrvati su bili pomorci. Kile ističe da je na mnogim parobrodima jedini jezik koji se koristio među postavom broda, bio hrvatski. Nikola Mihanović, doseljenik iz Doli kod Pelješca, bio je zaslušan za razvoj hrvatske iseljeničke kolonije u Buenos Airesu. Jedan cijeli dio luke u Buenos Airesu bio je pun Mihanovićevim parobrodima, a taj dio like se nazivao Doque Mihanovich. Ističu da je bio gospodar plovidbe na rijekama Rio de la Plata, Rio del Parana i Rio del Paraguay, od Atlanskog oceana do središnjeg Brazila.

3.3. Iseljavanje Hrvata u Argentinu od 1918. godine do 1935. godine

O Hrvatima u Argentini u vrijeme Prvoga svjetskoga rata imamo zabilježena svjedočanstva Miće Mičića, koji je kao predstavnik Jugoslavenskog odbora u Londonu jedno vrijeme boravio u Južnoj Americi. Mičić ističe da je Mihanović u to vrijeme prodao svoj udio u Argentine Navigation Company, a njegov udio je kupio francusko engleski sindikat. Tada je u Argentini živjelo 25 000 Hrvata, od kojih je njih 4-5 000 bilo u Buenos Airesu. Hrvati u Buenos Airesu uglavnom rade kao mornari ili lučki radnici na brodovima Nikole Mihanovića. Ostatak Hrvata živi po provincijama Argentina i većinom su poljodjelci. Najviše ih ima u provinciji Santa Fe. Kao i kad su živjeli u Hrvatskoj, tako su i u Argentini ostali neobrazovani i nepismeni. Nitko se nije brinuo za njih i niti su ih podučavali kako da se organiziraju. Rijetko se koji Hrvat uspio uzdignuti na bogatiji položaj, pogotovo neovisno o Mihanoviću. Jedan od njih je Kalafatović koji je napravio svoje bogatstvo u Pampi.

³⁶Ivan Čizmić, Marin Sopta, Vlado Šakić, *Iseljena Hrvatska*, str. 161., 162.

³⁷ Antić, *Hrvati i Amerika*, str. 160., 161.

³⁸Ivan Čizmić, Marin Sopta, Vlado Šakić, *Iseljena Hrvatska*, str. 162.

Prilike u južnoj Argentini su bile drugačije zbog upliva iz Cvile. U hrvatskoj koloniji u Patagoniji u Santa Cruz živjelo je stotinjak Hrvata koji su se bavili stočarstvom. U Puentu Arenasu su živjeli hrvatski imućniji doseljenici posjedovali su obore za stoku od tisuća kvadratnih kilometara.³⁹

U razdoblju između dva svjetska rata, SAD je vodio restriktivnu useljeničku politiku, stoga je Argentina postala najznačajnija useljenička zemlja na američkom kontinentu. Procjene kažu da je u to vrijeme u Argentini živjelo 130 tisuća Hrvata. Najviše se ljudi doseljava 1926. godine. Ipak, u poslijeratno vrijeme u Argentini više nije bila toliko povoljna gospodarska situacija tako da su mnogi doseljenici bili nezadovoljni. Te iste godine Boško J. Babarović, kao povjerenik Organizacije iseljenika u Rosariju, javlja u Hrvatsku da su Hrvati iz Buenos Airesa poslani u unutrašnjost, gdje lutaju od mjesta do mjesta tražeći bilo koji posao kako bi si osigurali krov nad glavom.⁴⁰ Tako postoji pismo iseljenika Marka Andrijića s kraja 1927. godine koje je bilo upućeno Iseljeničkoj organizaciji u Splitu. Tim pismom je Andrijić htio odvratiti Hrvate koji su se naumili doseliti u Argentinu. Ističe kako je bilo teško pronaći posao te da se „ljuto varaju neki ako misle da je Argentina industrijska zemlja“. Andrijić napominje da bolje nisu prolazili ni poljoprivredni radnici. Neki su se doseljenici udruživali kako bi napravili kućicu od šume i trave kako ne bi morali plaćati visoke stanarine. One koji su radili kao šumski radnici mučila je klima i neugodni vjetrovi. Svoje pismo Andrijić završava pozivom svima ugnjetenima u Kraljevini SHS da se ujedine i da „što je trulo i nezdravo, što ruši državu istrijebite, stvorite zajedničku pravednu Jugoslaviju pa će i ona biti Amerika“.⁴¹ Gospodarska kriza je i dalje rasla. Noe Martinolić, preporoditelj argentinskih Hrvata, dao je svoje viđenje o stanju Hrvata 1928. godine. Ističe da je najveći broj doseljenika u Argentinu došao iz primorskih krajeva. Oni stariji su se uspjeli snaći, ali novi doseljenici pate od nestašice posla. Osamdeset posto doseljenika su zemljoradnici koji zarađuju od sezone do sezone. Hrvatski doseljenici su bili iznimno siromašni. Većina je unajmila i prijevozne troškove. Da bi to napravili, založili su kuću, zemljište ili starine. Zato nisu ni mogli pomišljati na kolonizaciju. Sva zemlja je bila u rukama veleposjednika i jakih kapitalističkih poduzeća koji bi ju koristili za gonjenje stoke ili za iznajmljivanje doseljenicima za obrađivanje na malen broj godina. Kada bi istekla nagdba, ugovor se raskidao, nakon čega seljak odlazi u grad bezuspješno tražiti posao. U siromaštvu, doseljenici bi se obraćali

³⁹ Antić, Hrvati i Amerika, str. 161.-163.

⁴⁰ Isto, str. 164.

⁴¹ Mirošević, Franko, Iseljavanje iz Dalmacije u razdoblju od 1921. do 1929. Radovi Zavoda za hrvatsku povijest (1988) 21(1), str. 117.,118.

hrvatskom Generalnom konzulatu kako bi ih otpremili kući na državni trošak ili bi im pomogli da nađu posao. Ugovor o najmu zemljišta je trajao četiri godine, a nakon isteka, nije se mogao produžiti na istoj lokaciji. To je nosilo sa sobom posljedice da doseljenik nije ulagao u svoj standard življenja, nije obnavljao skromne nastambe iako su bile u lošem stanju, čak lošije nego što su ih imali u domovini.

Kriza doseže vrhunac početkom tridesetih godina koja najviše pogađa doseljenike. Iseljenik-povratnik Ivo Tadić u časopisu *Novo doba* 29. srpnja 1933. godine objavljuje slike uz objašnjenja kako se sirotinja skriva u jamama tijekom noći u kojima se pokrivaju komadima starog cinka, ogorjelim daskama i slamom. Ljudi se hrane otpadcima koje dobivaju s parobroda i restorana, po pučkim kuhinjama. Tadić apelira na to da je potrebna pomoć hrvatskim iseljenicima. Hrvatski izaslanici bi se trebali brinuti za iseljene Hrvate, a oni ih uhode i denuncijiraju. To potvrđuje da činjenica da je u to međuratno vrijeme za mjesto iseljeničkog izaslanika izabran Srbin Jovo N. Marčetić.

3.4. Iseljavanje Hrvata u Argentinu tijekom Drugog svjetskog rata do danas

Tijekom Drugog svjetskog rata iseljavanje Hrvata u Južnu Ameriku je bilo obustavljeno. To se mijenja već prvih poslijeratnih godina kada se tamo seli snažna hrvatska emigrantska struja.⁴² Ovo razdoblje useljavanja Hrvata u Argentinu je specifično jer više nije riječ o useljavanju koje je izazvano ekonomskim (ne)prilikama, već je po prvi put riječ o useljavanju koje je imalo isključivo političke uzroke. Raspad Nezavisne Države Hrvatske i događaji na Bleiburgu su rezultirali progonom Hrvata koji se nisu slagali s novim komunističkim režimom. Specifičnost migracije ovoga razdoblja je i ta što više nije riječ o useljenicima koji su bili seljaci, zidari ili radnici, već je tu bila i useljenika koji su bili odvjetnici, liječnici, inženjeri, profesori, umjetnici, svećenici, političari i drugi, što znači da je ova imigracija imala višu intelektualnu razinu nego ona dotadašnja. Osim toga, riječ je o imigraciji koja je bila uglavnom u zrelim godinama života.⁴³ Prvi koji su stigli u Argentinu bili su braća Čiklič, Petar i Ljubo, koji su stigli u Buenos Aires 6. travnja 1946. godine. Krajem te iste godine doletio je iz Rima Marko Čolak. Bio je prvi Hrvat koji je doletio zrakoplovom u Argentinu.⁴⁴ Ostale emigrante su činile osobe koje su napustile domovinu

⁴² Ljubomir Antić, *Hrvati i Amerika*, str. 164.

⁴³ Cristian Šprljan, *Život u Córdoba*, str. 91., 92.

⁴⁴ Marko Sinovčić, *Hrvati u Argentini i njihov doprinos hrvatskoj kulturi*, str. 39.

nakon sloma Nezavisne Države Hrvatske te bile smještene u logorima u Austriji i Italiji.⁴⁵ Poznati talijanski logor je bio logor Fremo, nazvan prema obližnjem gradu Fremu u pokrajini Marche. Hrvati su u logorima bili do 1947. i 1948. godine. Argentina je slala svoje povjerenstvo u logore kako bi pružila stanovnicima logora da emigriraju kao izbjeglice. Argentina je bila zemlja koja je bila i logično utočište za političke emigrante jer je bila neustrana u oba svjetska rata.⁴⁶ Prva skupina Hrvata je došla u Argentinu 25. siječnja 1947. brodom *Andrea Gritti*. Kada su stigli, nisu im izdane ulazne dozvole koje nisu glasile na osobu, već sadržavale broj. Prve takve dozvole su glasile na 250 osoba. Dozvolu je isposlovao u Buenos Airesu fra Blaž Štefanić, korisnike dozvole je određivao odbor sa sjedištem u Rimu u okviru Hrvatske bratovštine sv. Jeronima. Odbor je predlagao argentinskom konzulatu u Rimu odobe koje bi se željele iseliti u Argentinu, a on je isposlovao vizu na apolitičke putne izjave, koje je izdavalo rimsko redarstvo, ili putnice Crvenoga križa. Kada je International Refugees Organization preuzeo brigu o izbjeglicama, sastavljale su se liste u Rimu, koje su dalje slali Hrvatskom karitasu u Buenos Aires, a dalje su prosljeđivane Ravnateljstvu za migraciju. Kada su liste bile odobrene, vraćane su u Rim na daljnji postupak.⁴⁷

Među Hrvatima koji su preko Rima došli u Argentinu bilo je i onih koji su smatrani ratnim zločincima kao što je to na primjer bio Poglavnik Ante Pavelić. Smatra se da su iz Vatikana tzv. „tunelom štakora“ ratni zločinci odlazili u Argentinu. Navodi se da su pomoću fratarskih mantija i pod tuđim imenima pomoću Zavoda Sv. Jeronima odlazili u Argentinu.⁴⁸ Tako su u Argentinu otišli ustaški prvaci i ministri poput Vrančića, Dumandžića. Balena, Hefera, Nikšića, Perića, Kvaternika, Petrića i Starčevića. Oni su u Argentini organizirano djelovali u sklopu organizacije *Hrvatski domobran*.⁴⁹ Sam Ante Pavelić je živio u Argentini do travnja 1957. kada je Udba organizirana atentat na njega. Nakon toga se seli u Čile, ali se ne zadržava tamo dugo, već odlazi u Španjolsku gdje je i umro od posljedica atentata 28. prosinca 1959. godine.⁵⁰

Početkom 1949., argentinske vlasti obustavljaju izdavanje dozvola po listama i uvode sistem osobnih molbi. Unatoč tome, Hrvati su stizali u skupinama sve do kraja 1951., kada su iscrpili sve ranije izdane dozvole.

⁴⁵ Ljubomir Antić, *Hrvati i Amerika*, str. 164.

⁴⁶ Cristian Šprljan, *Život u Córdoba*, str. 92., 93.

⁴⁷ Ljubomir Antić, *Hrvati i Amerika*, str. 164.-167.

⁴⁸ Milo Bošković, *Šesta kolona*, Birotehnika, Zagreb 1985, IV

⁴⁹ Bogdan Krizman, *Pavelić u bjekstvu*, Globus, Zagreb 1986, str. 223.

⁵⁰ Bože Vukšić, *Tajni rad Udbe protiv hrvatskoga iseljništva*, Klub hrvatskih povratnika iz iseljništva, Zagreb 2002, str. 16.

Hrvatski iseljenici su pri dolasku u Argentinu bili smješteni u Buenos Airesu u samoj luci gdje je bio hotel koji se zvao *Hotel del inmigrante*. Ipak, hotel nije prodao odmah u poslijeratnom doseljavanju, već malo kasnije. U hotelu je svaki useljenik imao pravo ostati pet dana na državni trošak. Za to su vrijeme useljenici dobivali argentinske osobne isprave- *Cédula de identidad*. Naši prvi useljenici su bili smješteni u ulici Ameghino 631/636 u gradu Avellaneda, u predgrađu Buenos Airesa. Kasnije su dobili zgradu u ulici Monte 2049, u četvrti Flores u Buenos Airesu. To je bio nekadašnji židovski starački dom. Tamo su imali najnužnije: krevete, posteljinu, higijenske potrepštine, kapelicu koja je bila posvećena Gospi Sinjskoj, a kasnije su dobili i pučku kuhinju. Tamo su se smještali samo oni koji nisu imali sredstva kojim bi si osigurali drugačiji smještaj. Djevojke koje su imale sveučilišnu naobrazbu su bile smještene i višesobnoj kući u ulici Yerbal 1885, također u četvrti Flores.

U poslijeratnim godima je većina te hrvatske emigracije ostala živjeti u Buenos Airesu. Neki su otišli na jug u potrolejska izvorišta u Comodoro Rivadaviu, neki u turističke predjele kao što su Bariloche, Mendoza i druga središta atlanske obale, jedna se skupina smjestila u Córdobi, druga u Parani. Neki su otišli sjevernije, u grad Iguazú.⁵¹

Godine 1948. iz Buenos Aires je ispovaljavao brod s doseljenicima po koje su ih poslale komunističke vlasti iz Beograda. Na brodu je bilo 700 povratnika. To je bio rezultat kampanje koje su provodile vlasti u svim iseljeničkim sredinama kojoj je bio cilj prikazati zapadnom svijetu da ljudi preferiraju život u socijalizmu više nego onoga u kapitalizmu. Većina povratnika se razočarala stanjem u državi jer nije bilo onako kakvo im se obećavalo tijekom kampanje. Neki povratnici su se željeli vratiti natrag u Argentinu, ali nisu imali više financijskih sredstava ili im Argentina nije dopuštala povratak jer ih je smatrala komunistima. Hrvatska emigracija se okupljala oko organizacije Hrvatski domobran. Podružnica organizacije Hrvatski domobran je bila i u Córdobi. U tom gradu je živjela i prvatska prijeratna emigracija, ali i ona koja je došla nakon Drugog svjetskog rata. U tom gradu su hrvatski iseljenici zauzeli dvije četvrti- Englesku četvrt i Bijelu ružu. Budući da su se hrvatski iseljenici poznavali iz logora Fremo, putovanja brodom, hotela za useljenike ili preko neke druge kulturne ili vjerske zajednice, odlučili su formirati Hrvatski domobran u tom gradu. Organizacija se temelji na dvije postavke. Prva je bila ta da su članovi ujedinjeni u pokret HOP.- Hrvatski oslobodilački pokret koji je u Córdobi imao ogranak Hrvatski domobran. Druga postavka se odnosila na to da su odlučili biti podružnica središnjice u Buenos Airesu.⁵² HOP. se smatrao najradikalijom hrvatskom iseljeničkom organizacijom čiji su članovi bili

⁵¹ Marko Sinovčić, *Hrvati u Argentini i njihov doprinos hrvatskoj kulturi*, str. 42.-46.

⁵² Cristian Šprljan, *Život u Córdobi*, str. 94., 95.

skloni oružanim akcijama. Ipak, za života Pavelića, organizacija nije poduzela u nijedan revolucionaran pokušaj. HOP je imao svoj glavni dokument, *Poslovnik HOP-a*, u kojemu su bile sadržane osnovne programske smjernice.⁵³

O svjedočanstvima te emigracije svjedoči Marko Sinovčić koji govori kako hrvatski inelektualci sada moraju iskravati ugljen, prenositi teške željezne šipke i slično jer se nikome nisu priznavale školske svjedodžbe i akademske titule. Ali i Argentini nisu trebali školovani ljudi, nego radna snaga. Ipak, profesionalne kvalitete neke inteligencije su brzo uočivane pa su ih Argentinci počeli koristiti, osobito one s tehničkim strukama.

Rad tadašnje hrvatske emigracije bio je usmjeren ka oslobođenju Hrvatske i ponovnom uspostavljanju hrvatskog društvenog suvereniteta.

Broj Hrvata koji se uselio u Argentinu u poslijeratnim godinama varira. Fra Lino Pedešić spominje 20 tisuća ljudi, Ivo Rojnica 10 tisuća, Marko Sinovčić spominje brojku od 5 tisuća ljudi.

Nakon tih prvih poslijeratnih godina, doseljavanje Hrvata u Argentinu je prestalo.

Broj Hrvata rođenih u Argentini se procjenjuje na raspon između 200 i 500 tisuća ljudi jer je jako teško utvrditi njihov broj.⁵⁴

3.5. Društveno i publicističko djelovanje Hrvata u Argentini

Iseljenici u Argentini su budno promatrali događaje u domovini i u njima su željeli aktivno sudjelovati. Tako su na vijest o bosansko-hercegovačkom ustanku reagirali tako što su osnovali Odbor za pomoć tradalima u BiH koji je utemeljen 1876. godine u Buenos Airesu. Upravitelji odbora su bili Ivan Poljanić iz Pijavične kao njegov predsjednik, Srećko Ursić iz Kostrene kao potpredsjednik, Jerko Vodanović iz Visa kao blagajnik. Božo Vukasović iz Orabca u Boki kao vijećnik, Krsto Daković iz Kutu u Boki kao tajnik. Odbor je skupio 416 talira u zlatu i poslao iz po Jakšiću u Zadar. U toj akciji je sudjelovalo 106 iseljenika iz južne Dalmacije.⁵⁵

U Buenos Airesu je izlazio list na talijanskom jeziku *La Patria* u kojem su objavljivani članci pod nazivom *Per gli Slavi* koje je pisao dr. Grisogon Bortolozzia. Članci su bili antiaustrijski.

⁵³ Bože Vukšić, Tajni rad Udbe protiv hrvatskoga iseljništva, str. 16., 17.

⁵⁴ Ljubomir Antić, Hrvati i Amerika, str. 167.-170.

⁵⁵ Ljubomir Antić, Pregled hrvatskih iseljeničkih društava u Južnoj Americi do Prvog svjetskog rata, Radovi zavoda za hrvatsku povijest (1984) 17(1), str. 127., 128.

Pisao je i o književnosti, politici, o pravu pojedinih kraljevina, o Istri.⁵⁶ Za istog gospodina, dr. Dinka Grisogona Bortolazzia, postoje zapisi da je bio urednik i vlasnik prvih novina hrvatskih iseljenika. Pojavile su se 1. ožujka 1883. godine u Buenos Airesu, a zvale su se *Iskra slavjanske slobode*. Novine su izlazile svakog prvog u mjesecu, a tiskane su na španjolskom i hrvatskom. U novinama se pisalo o slavenskim temama. List je dobro prihvatio jedan dio hrvatskih iseljenika, a postojala je i rubrika *Pisma čitatelja*. Uredništvo lista je smatralo da može utjecati i na učitelje u domovini pa su pokušali slati list i u Hrvatsku. U *Iskri* se očitovala slavenska politika koja je bila protiv germanizacije.⁵⁷ List je postao „jezgra patriotskog i kulturnog rada naših iseljenika u Buenos Airesu. Propovijedali su slavensku uzajamnost te borbu protiv Austro-Ugarske Monarhije. List je imao devet brojeva jer je izlazio do studenog 1883. godine.⁵⁸ U listu je sudjelovao mali broj suradnika te je uglavnom pisao sam urednik. Novine su imale malu naknadu pa su primale i oglase, među kojima su bili i oni hrvatskog iseljenika i biznismena Nikole Mihanovića.⁵⁹ List se izdavao pri *Slavjanskom društvu uzajamne pomoći* koje je osnovalo čitaonica *Spavajući lav*. Predsjednik društva je također bio Dinko Grisogno Bortolazzi. Društvo, čitaonica i list su bili jezgra patriotskog i kulturnog života hrvatskih iseljenika u Buenos Airesu. Društvo i list vjerojatno ne bi bili takvi bez Dinka Grisogona Bortolazzia. Rođen je u Zadru, a odrastao u Italiji. U Argentinu je došao pedesetih godina devetnaestoga stoljeća. Radio je u iseljeničkim institucijama, kao vijećnik općine u Buenos Airesu, kao profesor narodnih kolegija i kao liječnik sa zavidnom karijerom u kojoj je čak izumio neke medicinske sprave.⁶⁰

Godine 1908., dana 14. lipnja, pojavljuje se u Rosariju tjednik *Materinska riječ*. Prije nego što je pokrenut list, postojalo je i društvo pod istim imenom koje se opredijelilo za čuvanje nacionalne svijesti Hrvata te za borbu protiv politike Austro-Ugarske. Osnivači društva i lista su bili braća Antun i Noe Martolić, Stjepan Miličić, Josip Antun Kraljić, Albert Marangunić i Ivan Kokić. Upravu lista je vodio Kraljić, a prvi urednik je bio Marin Božočković. Od kraja 1909. glavni urednik je bio A. Belanić koji je tek doputovao iz Hrvatske. Zbog protuaustrijskog stajališta listu je zabranjen ulazak u Hrvatsku, pa se od 1910. godine naziva *Progonjena materinska riječ*, ali iste godine prestaje izlaziti jer su austrijske vlasti

⁵⁶ Ljubomir Antić, Pregled hrvatskog iseljeničkog novinstva u Južnoj Americi do Prvog svjetskog rata, Radovi zavoda za hrvatsku povijest (1987) 20(1), str. 104.

⁵⁷ Ivo Smoljan, Hrvatska dijaspora, Horizont Press, Zagreb 1997, str. 179.

⁵⁸ Ljubomir Antić, Pregled hrvatskih iseljeničkih društava u Južnoj Americi do Prvog svjetskog rata, str. 134.

⁵⁹ Ivo Smoljan, Hrvatska dijaspora, str. 179., 180.

⁶⁰ Ljubomir Antić, Pregled hrvatskih iseljeničkih društava u Južnoj Americi do Prvog svjetskog rata, str. 134., 135.

intervenirali da list ne bi dolazio u domovinu, a preko svojih diplomatskih predstavnika su zahtjevali cenzuru lista.⁶¹

Godine 1931. je u Buenos Airesu osnovano društvo *Hrvatski domobran* prilikom boravka Branka Jelića. Društvo je imalo svoj istoimeni tjednik koji je pokrenut u lipnju iste godine. Tjednik je izlazio trinaest godina uz nakladu od 4000 primjeraka. Već iduće godine je društvo imalo 1984 članova.⁶²

U studenom 1947. godine u Buenos Airesu pokret je prvo polumjesečnik, a zatim i mjesečnik *Hrvatska*. Prvi urednici časopisa su bili Franjo Nevistić i Vinko Nikolić. Novine su bile političkog karaktera. Nakon što se HOP raspao na dvije grane- temeljni HOP i reorganizirani HOP“R“, potonja je grana pokrenula 10. travnja 1966. glasilo *Hrvatski narod*. Novine su bile predvođene Vjekoslavom Vrančićem, a prvi urednik je bio Stjepan Barbarić. Izlazile su sve do 1985. godine, a iduće godine je prestala izlaziti *Hrvatska*, čiji je vođa bio Stjepan Hefer, predsjednik ortodoksnog krila HOP-a. *Hrvatski narod* i *Hrvatska* su imale značajan politički utjecaj na skupinu političkih emigranata.

Novine *Glas sv. Antuna* su pokrenute 1947. godine. Političko im je značenje dao urednik prof. Ivo Lendić. Novine su se isticale svojim izvanstranačkim hrvatskim stanovištem te katoličkom i antikomunističkom orijentacijom. Izlazile su osam godina i imale su pozitivan utjecaj na hrvatsku emigraciju.

U razdoblju od 1956. do 1989. godine u Buenos Airesu izlazi hrvatski mjesečnik za suvremena politička, gospodarska i kulturno- socijalna pitanja *Slobodna riječ*. Pokretač, vlasnik i urednik je bio Vlaho Raič, a od 1970. godine Vlaho Buško. Novine su bile nestranačke, ali s izraženom naklonosti prema *Hrvatskoj seljačkoj stranci*.⁶³

Od 1960. godine u Buenos Airesu izlazi *Studia Croatica*. To je časopis na španjolskom jeziku i odigrao je značajnu ulogu u životu Hrvata na prostoru južnoameričkog kontinenta. Časopis je stekao ugled svojim ozbiljnim priložima, a pomoglo je i to što je pisan na jednom od svjetskih jezika pa se njegovo značenje proširilo i na ostali dio svijeta. Tako je časopis stizao na adrese najpoznatijih kulturnih, znanstvenih i društvenih institucija, kao i najistaknutijim osobama raznih društvenih struktura u svijetu. Časopis je uspio zahvaljujući hrvatskim intelektualcima i poslovnim ljudima u Buenos Airesu: Ivo Bogdan, Branko Kadić, Srećko Karaman, Ivo Rojnica, dr. Mate Luketa, prof. Vinko Nikolić, dr. Ivo Hühn, dr. Anđelko Belić,

⁶¹ Ivo Smoljan, *Hrvatska dijaspora*, str. 181.-183.

⁶² Ljeposlav Perinić, *Hrvati u Argentini, Budućnost iseljene Hrvatske*, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb 1998., str. 283.

⁶³ Radovan Latković, *Hrvatska izdavačka djelatnost u Argentini, Budućnost iseljene Hrvatske*, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb 1998.,125-135., str. 127., 128.

prof. Danijel Crljen, dr. Milan Blažeković, a kasnije su pridošli dr. Franjo Nevistić, Milan Rakovac, dr. Pero Vukota, braća Radovan i Božidar Latinović. Časopis je pokrenut pod zaštitom društva *Hrvatski latinsko- američki kulturni institut*. Prvi broj izlazi u rujnu na 96 stranica, a u uvodniku mu je pisalo da je riječ o časopisu koji je namijenjen javnom miješnju iberoameričkih zemalja, osobito onima koji su se bavili komunizmom u Srednjoj i Latinskoj Americi. Publikacija je predstavljala izraz izgnanih Hrvata koji su bili žrtve komunističkog progona. U uvodniku je dalje stajalo da je želja pokretača časopisa da obavijesti svijet o povijesno- kulturnoj baštini Hrvatske, o njenim patnjama i borbi koju vodi za slobodu i nezavisnost. Godine 1969. na mjesto urednika dolazi dr. Franjo Nevistić. U njegovo vrijeme dvobroj se tiska polugodišnje. Izdaje se i posebna publikacija *Croacia a la actual crisis de Yugoslavia*. Godine 1977. se izdaje knjiga *Croacia y su destino* koja je obrađivala povijesna, gospodarska, kulturna i jezikoslovna pitanja Hrvatske.⁶⁴

⁶⁴ Ivo Smoljan, *Hrvatska dijaspora*, str. 197.,198.

4. Hrvatsko iseljeničtvo u Čileu

Uz Argentinu, upravo u Čileu se nalazi najveći broj hrvatskih iseljenika na prostoru Južne Amerike. Računa se da ih je oko petnaest tisuća. Hrvatske iseljenike su privlačili svi krajevi Čilea, od sjevera pa sve do najjužnijeg grada Punta Arenasa. Počeci naseljavanja hrvatskih iseljenika u Čileu u većim skupinama događaju se sredinom devetnaestoga stoljeća.⁶⁵ Čile je bila primamljiva zemlja za useljenje jer je, kao i Argentina, imao liberalan useljenički zakon. Uvjet nije bila niža životna dob, ali su tražili da useljenici budu zdravi, sposobni za rad i pismeni. U Čile su se Hrvati doseljavali jer su bili privučeni zlatnom groznicom u Ognjenoj Zemlji, ali i zarada koji su mogli steći na suprotnom kraju zemlje (na sjeveru) u industriji salitre.⁶⁶ Međutim, prije nego što je Čile počeo privlačiti Hrvate u većim skupinama, oni su se tamo selili pojedinačno. Tako je poznat prvi Hrvat koji je kročio na tlo Čilea. Njegovo ime je zabilježeno kao Juan Andera. Bio je Slavonac koji se našao među španjolskim konkvistatorima 1551. godine na čileanskom tlu. Poginuo je 1563. godine o čemu čak postoji i epska pjesma.⁶⁷

Hrvati su u Čile dolazili pretežito sa srednjedalmatinskih otoka i iz dubrovačkog kraja, a naseljavali su se u prostorima suhog i vrućeg sjevera te hladnog, vlažnog i vjetrovitog juga. Glavna kolonija na jugu Čilea u kojem su se naseljavali Hrvati je bio Punta Arenas, dok je na sjeveru glavna hrvatska naseobina bila Antofagasta. Na prostoru srednjeg Čilea Hrvati su se počeli grupirati u vrijeme između dva svjetska rata. Gledajući od sjevera prema jugu, ističu se značajnije hrvatske naseobine: Arica, Iquique, Tocopilla, Antofagasta, Taltal, Valparaiso, Santiago, Punta Arenas i Porvenir.⁶⁸

4.1. Doseljavanje Hrvata u južni predio Čilea

Čile se nalazio na putu za Kaliforniju kroz Magellanov prolaz ili oko rta Horna, stoga su mnogi mornari iz Hrvatske zastali na tom putu i odlučili se započeti svoj život u čileanskim lukama koje su tada bile vrlo prometne s razvijenom trgovinom.⁶⁹

⁶⁵ Ivan Čizmić, Marin Sopta, Vlado Šakić, *Iseljena Hrvatska*, str. 176.

⁶⁶ Ljubomir Antić, *Naše iseljeničtvo u Južnoj Americi i stvaranje jugoslavenske države 1918*, str. 12.

⁶⁷ Ljubomir Antić, *Hrvati i Amerika*, str. 21.

⁶⁸ Isto, str. 171., 172.

⁶⁹ Ivan Čizmić, Marin Sopta, Vlado Šakić, *Iseljena Hrvatska*, str. 176.

Južni dio Čilea zbog surove klime su nazivali *Mala Sibirija*. Naseljavanje tog dijela zemlje počinje 1843. godine kada je tadašnji čileanski predsjednik Manuel Bulnes odlučio tamo podići tvrđavu koja bi trebala biti kaznena kolonija za kriminalce. Nakon kažnjnika na jug zemlje se doseljavaju tragači za zlatom, koje je otkriveno sedamdesetih godina devetnaestoga stoljeća u rječici koja prolazi kroz Punta Arenas.⁷⁰ Pronalaskom nalazišta zlata u Ognjenoj Zemlji i u predjelima Magallanesa, mnogi su se hrvatski doseljenici iz Argentine ili Urugvaja preselili u Čile i tako je započelo doseljavanje njihovo masovnije doseljavanje sedamdesetih godina devetnaestoga stoljeća u najjužnije krajeve Čilea.

Prvi Hrvat za kojeg se zna da je došao u taj kraj bio je Petar Zambelić. Bio je pomorski kapetan iz Kotora, a tamo je došao 1872. godine. Došao je kako bi istraživao nepoznate kanale oko Magellanova prolaza, a nakon toga je radio kao pilot tako što je vodio strane brodove kroz prolaz.⁷¹ Za Zambelića se navodi da je utemeljitelj male naseobine Hrvata u Punta Arenasu. Na popisu stanovništva 1885. godine u pokrajini Magallanes je živjelo 2 085 stanovnika, a od toga je bilo devet naših sunarodnjaka.⁷²

Naši iseljenici su se okupljali oko dva grada Magellanskog tjesnaca- Punta Arenasa na kopnenoj strani i Porvenira na otoku Ognjena Zemlja.⁷³

Ipak, masovnije iseljavanje u Čile se zbilo krajem devetnaestoga stoljeća, pogotovo s područja Damlacije, koja je u to vrijeme bila izrazito siromašna. Već spomenutom Vinskom klauzulom iz 1891. godine država je nepovoljno djelovala na dalmatinsko vinogradarstvo. Nakon toga je uslijedila filoksera, bolest vinove loze.⁷⁴ Ta je bolest poslije 1900. godine gotovo u potpunosti poharala vinograde u Dalmaciji, a pogotovo na otoku Braču. Time su narušeni temelji gospodarstva, ali i životi stanovnika toga otoka što je izazvalo iseljavanje mladog naraštaja s Brača. Među iseljenicima koji su u razdoblju od 1890. i 1930. stigli u Magallanes njih 80 posto činili su Bračani.⁷⁵ Na iseljavanje su utjecali i vojno- politički čimbenici. Austro- Ugarska je 1852. godine uvela popis vojnih obveznika. Budući da mnogi Dalmatinci nisu prihvaćali austro-ugarske interese kao vlastite, željeli su izbjeći izvršavanje vojne obveze⁷⁶.

Kao što sam već istaknula, Hrvati su se prvo pojedinačno selili u Čile, a zatim u skupinama. Dolazili su na poziv rodbine ili prijatelja, stoga takvu migraciju nazivamo lančanom. Postoji

⁷⁰ Ljubomir Antić, *Naše iseljeničtvo u Južnoj Americi i stvaranje jugoslavenske države 1918*, str. 14.

⁷¹ Ivan Čizmić, Marin Sopta, Vlado Šakić, *Iseljena Hrvatska*, str. 176., 177.

⁷² Većeslav Holjevac, *Hrvati izvan domovine*, str. 183.

⁷³ Ljubomir Antić, *Naše iseljeničtvo u Južnoj Americi i stvaranje jugoslavenske države 1918*, str. 14.

⁷⁴ Marina Perić, *Hrvati u Čileu- neka obilježja suvremenog etničkog/nacionalnog identiteta*, str. 1196

⁷⁵ Mateo Martinić B., *Hrvati u Magallanesu, na krajnjem jugu Čilea*, Književni krug, Split 1997, str. 20., 21.

⁷⁶ Marina Perić, *Hrvati u Čileu- neka obilježja suvremenog etničkog/nacionalnog identiteta*, str. 1196.

primjer takvog iseljavanja. Riječ je o sedmero braće i Mimica: Miće, Zele, Tica, Marijan, Ante, Mate i Jozo, koji su otišli u Ognjenu Zemlju. Prvo su se bavili ispiranjem zlata, zatim šišanjem ovaca, da bi se naposljetku bavili obrađivanjem zemlje. Takvo homogeno doseljavanje je preduvjet za stvaranje čvrstih zajednica u kojima se njeni članovi mogu skupina iz Mimica, a u Punta Arenasu su živjeli Bračani. Oni su se spontano okupljali i njegovali dalmatinske običaje. Okupljali su se po kućama, uz karte, domaće vino, dalmatinska jela i pjesme.⁷⁷

4.1.1. Hrvati u Porveniru

Naši prvi doseljenici u Porveniru su bili Stipan Kovačić, Mate Stanić i Lika Mimica koji su tamo došli 1892. godine. Naši iseljenici su se u početku bavili isključivo kopanjem zlata. Međutim, ono je tada imalo toliko nisku cijenu da se od njega doseljenici nisu mogli okoristiti. Zbog toga su se preorijentirali na druga zanimanja. Najviše su se bavili stočarstvom, gajenjem ovaca, jer su klimatski uvjeti bili najpovoljniji za taj posao. Zarađeni novac su neki iseljenici ulagali u trgovinu. Zbog teških klimatskih uvjeta, iseljenici se ovdje kasno počinju baviti poljoprivredom, tek 1916. godine. Usprkos teškim klimatskim uvjetima, iseljenici su svojom upornišću postigli odlične rezultate u poljoprivredi. Proizvodili su pretežito zob i povrće, u prvom redu krumpir.

Porvenir je hrvatska kolonija u punom smislu. Godine 1918. tamo je od ukupno 800 stanovnika bila 600 Hrvata.⁷⁸

4.1.2. Hrvati u Punta Arenasu

U Punta Arenas i njegovoj neposrednoj okolici, uključujući i otok Tierra del Fuego, živjelo je oko 2000 hrvatskih iseljenika. U gradu i luci Punta Arenas bavili su se trgovinom i brodarstvom, iseljenici izvan grada su se bavili stočarstvom. U Punta Arenasu su živjeli bogati Hrvati, kao što su to braća Stipičić i braća Kusijanović koji su se bavili trgovinom stoke. Prije toga su se bavili fuliranjem zlata na Tierra del Fuego, gdje su se također bavili

⁷⁷ Marina Perić, *Aspekti integracije i adaptacije hrvatskih iseljenika u Čileu, Migracijske i etničke teme* (2004) 20, str. 247.

⁷⁸ Ljubomir Antić, *Naše iseljeničtvo u Južnoj Americi i stvaranje jugoslavenske države 1918*, str. 15.

stočarstvom.⁷⁹ Doseljenicima na Ognjenoj Zemlji su prijetile opasnosti od Indijanaca: „Svi ti prvi doseljenici u pustim predjelima Tiera del Fuego bili su izloženi raznim opasnostima, a najveća opasnost za njih bila su plemena Ona, koji su se noću šuljali oko šatora i sa svojim otrovnim strijelama gađali nepoželjne došljake. Kopači zlata bili su prisiljeni stražariti danju i noću s puškom u ruci. To je trajalo sve dok Indijanci nisu desetkovani i potisnuti u planinske predjele Kordeljera.“ Opasnost je vrebala i od drugih indijanskih plemena, kao što je to bilo pleme Yagan, ali i od otimača zlata.⁸⁰

Većina hrvatskih doseljenika su pripadali siromašnom staležu. To su većinom bili težaci ili ribari s Brača i drugih otoka iz srednje Dalmacije. U Čile su dolazili vrlo mladi, gotovo dječaci, a imali su samo nekoliko razreda osnovne škole ili su bili nepismeni. Uz svoj trud i veliko odricanje, uspjeli su započeti rad u vlastitim trgovinama i poduzećima.⁸¹

Ističe se velik doprinos hrvatskih doseljenika u izgradnji Čilea. O tome svjedoči i članak Matea Martinića Beroša, koji je rođen u Punta Arenasu 1931. godine, ali je sin Mate koji je iz Pučišća na Braču došao u Magallanes 1905. godine. Članak se zove *Hrvatsko iseljeničtvo na jugu Čilea: primjer društvenoga i kulturnoga stvaralaštva* i u njemu autor navodi zasluge Hrvata za materijalni razvoj Magallanesa. „Na društvenom planu, doprinos hrvatskodalmatinskog iseljeničtva bijaše još vrijedniji, počevši od stvaranja uzornih obiteljskih zajednica, među kojima bračna veza s osobom neke druge narodnosti zacijelo nije bila izuzetak. U okrilju obitelji djeca su se podizala prema čednom i poštenom hrvatskom kršćanskom običaju koji je sadržavao i njegovanje usađenog iskustva proizašloga iz stvarnih vrijednosti kao što su marljivost, trezven život, poštenje i poštivanje drugih, solidarnost, štedljivost i promišljenost. Na taj su način iseljenici pridonijeli stvaranju i učvršćivanju demokratskog načina suživota, što je od samog početka bila osobina zajednice na krajnjem jugu američkog kontinenta koja je izrasla i sazrijevala uz veliku pomoć nacionalne zajednice. Vrijedan je i njihov doprinos na polju društvenosti i uzajamnosti, čovjekoljublja, javne skrbi, u umjetničkom i književnom radu i sportu. (...) Svojim potomstvom dat će stari hrvatski narod svoj najznačajniji doprinos čileanskoj naciji; smješteni ondje dugi niz godina kao sastavni dio sredine trudili su se sačuvati ugled svojih predaka- tolikotolikih muškaraca i žena koji su radili na dobrobit i korist društvenog i gospodarskog razvoja Magallanesa i čitave zemlje. Sveučilišni profesori, tehničari, znanstvenici, umjetnici, redovnici, pa i javni djelatnici predstavljaju danas čitavu plejadu koja je dala i nastavlja davati zemlji i regiji svoje

⁷⁹ Ljubomir Antić, *Hrvati i Amerika*, str. 172.

⁸⁰ Marina Perić, *Aspekti integracije i adaptacije hrvatskih iseljenika u Čileu*, str. 250.

⁸¹ Ivan Čizmić, *Marin Sopta, Vlado Šakić, Iseljena Hrvatska*, str. 178.

intelektualne, znanstvene i umjetničke sposobnosti i usluge. U tom smislu, prilog stare hrvatske emigracije uvelike u kakvoći i količini nadmašuje odgovarajuće prinose drugih etničkih sastavnica magallanske zajednice.“⁸²

Nisu samo hrvatski potomci imali takvo mišljenje. Jedan čileanski pisac je rekao: „Nemoguće je spomenuti Magallanes, a ne spomenuti Hrvate, kao što je nemoguće govoriti o Rimu, a ne spomenuti Vatikan“.⁸³

4.2. Doseljavanje Hrvata na sjever Čilea

Na sjeveru Čilea su Hrvati živjeli u provincijama Antofagasta i Tarapaca. Kada bi iseljenici uspjeli postaviti dobre temelje svojim industrijskim poduzećima, krenuli bi u trgovačke centre u Valparaiso i Santiago. Glavni proizvod provincije Tarapaca i Antofagasta je nitrat salitra, koji je osnova ekonomskog života Čilea⁸⁴ otkako su 1868. godine. Talijanski i njemački doseljenici su puno uložili u eksploataciju salitre pa su tako razvili Antofagastu koja je postala drugom izvoznom lukom u Čileu.⁸⁵ Hrvatski doseljenici su se sve više uključivali u industriju salitre te su u svojim rukama imali više od pedeset posto njene industrije.⁸⁶ Prvi rudnik salitre je upravo otvorio hrvatski doseljenik Pavao Čikarelić.⁸⁷ Hrvati iz Dalmacije su držali poznate tvornice Baburica Co., Baburica- Lukinović Cia, Baburica- Petrinović. Tvornice su kontrolirale trećinu proizvodnje čilenaske salitre. Posjedovali su 24 tvornice u kojima je radilo oko 70 000 ljudi. Društvo *Compania Salitrera Lastenia* je osnovano 1921. godine, a 60 posto dionica društva je držala tvornica Baburica- Lukinović Cia. Predsjednik društva je bio hrvatski iseljenik Franjo Petrinović.⁸⁸ Osim salitrom, hrvatski su se doseljenici bavili eksploatacijom drugih ruda te trgovinom.⁸⁹

⁸² Ljubomir Antić, Hrvati i Amerika, str. 176.

⁸³ Marina, Perić, Aspekti integracije i adaptacije hrvatskih iseljenika u Čileu, str. 247.

⁸⁴ Ljubomir Antić, Hrvati i Amerika, str. 172.

⁸⁵ Većeslav Holjevac, Hrvati izvan domovine, str. 189.

⁸⁶ Ivan Čizmić, Marin Sopta, Vlado Šakić, Iseljena Hrvatska, str. 177.

⁸⁷ Ljubomir Antić, Hrvati i Amerika, str. 172.

⁸⁸ Većeslav Holjevac, Hrvati izvan domovine, str. 189.

⁸⁹ Ivan Čizmić, Marin Sopta, Vlado Šakić, Iseljena Hrvatska, str. 177.

4.3. Doseljavanje Hrvata između dva svjetska rata

U vrijeme između dva svjetska rata Čile zahvaća velika gospodarska kriza. Ipak, situacija je malo bolja nego u Argentini jer je u Čileu bila druga generacija doseljenika koja je bila uglavnom školovana i imala dobar položaj u čileanskom društvu. Oni su se bili okupljeni u Santiagu, koji je postao središte društvenog i gospodarskog života hrvatskih doseljenika u Čileu. Gospodarska kriza je pogodila sve članove čileanskog društva, stoga se naši doseljenici u Antofagasti koji su radili u industriji salitara, pod pritiskom sjevernoameričkog kapitala, morali prodati svoje tvornice. Neki od tih industrijalaca su bili Baburizze, Petrinović, Lukinović i Sabioncella. Prodaja tvornica je ugrozila egzistenciju velikoh broja Hrvata koji su radili u njima.

Kolonije iz Čilea su poslale poruku 1932. godine u kojoj piše: „ Sa boli u duši, i teškim srcem, moramo danas da poručimo našim roditeljima, djeci, braći, sestrama i svojti, pa i našim patriotskim i humanitarnim institucijama u domovini, kojih smo se također nerijetko sjećali, kao i svima koji su bili priviknuti na našu pomoć, da su nam svi vazda na pameti jednako kao i prije, ali da je naše ekonomsko stanje svakim danom to teže i da im naše uobičajene pomoći za sada ne možemo više pružiti.“

Već u vrijeme između dvjetskih ratova započelo je starenje i asimilacija hrvatskog iseljeničtva u Čileu. To se javiše očituju u sklapanju brakova.⁹⁰ Djeca doseljenika rođena u Čileu su automatski dobivala čileansko državljanstvo, osim ako roditelji nisu odlučili drugačije, jer čileanski zakon nije dopuštao dvojno državljanstvo.⁹¹ Godine 1878. u Antofagasti je zabilježen brak Hrvata Mate Štambuka iz Pučišća na Braču i Čileanke Ramone Padilla. U razdoblju između 1878. i 1885. je proradio civilni registrar u kojem je objavljeno sedam crkvenih vjenčanja između hrvatskih ženika i Čileanki. Vjeruje se da su svi ženici bili Dalmatinci.⁹² U razdoblju od 1909. i 1928. Hrvati su na području sjevernog Čilea i Antofagasta najviše sklapali brakove, što je logično jer je u to vrijeme doseljavanje bilo najintenzivnije. U to vrijeme su uglavnom sklapali brakove s Hrvatima. U razdoblju od 1890. do 1910. u Punta Arenasu bilo je sklopljeno 260 braka između Hrvata i Hrvatice, a 74 izmrđu Hrvata s osobom neke druge nacionalnosti.⁹³ U razdoblju od 1930. do 1945. sklopljena su 122 braka u kojima je 119 mladoženja oženilo 40 Hrvatice, 53 Čileanke, jednu Argentinku i 25 Čileanke čiji su roditelji bili Hrvati. Od tri Hrvatice, dvije su se udale za

⁹⁰ Ljubomir Antić, Hrvati i Amerika, str. 176., 177.

⁹¹ Marina, Perić, Aspekti integracije i adaptacije hrvatskih iseljenika u Čileu, str. 246.

⁹² Ljubomir Antić, Hrvati i Amerika, str. 178.

⁹³ Marina, Perić, Aspekti integracije i adaptacije hrvatskih iseljenika u Čileu, str. 252.

Čileanca, a jedna za Rumunja. Najstariji Hrvat je imao 66, a najmlađi 24 godine, dok je najstarija Hrvatica imala 48, a najmlađa 17 godina. U to vrijeme registrirano je šest udovaca i osam udovica. Od 1946. do 1960. godine sklopljeno je 47 brakova. Velika većina brakova je sklopljena između Hrvata, točnije njih 45 i 11 Hrvatica, 17 Čileanki, dvije Bolivijke, jednom Čehinjom i 14 Čilenaki čiji su roditelji bili Hrvati. Obje Hrvatice su se udale za Čilenca. U razdoblju od 1961. i 1993. sklopljeno je osam brakova. Sedmorica Hrvata su oženili četiri Čileanke, jednu Hrvaticu i dvije Čilenke hrvatskog podrijetla. Jedna Hrvatica se udala za Čileanca.⁹⁴

4.4. Hrvatska iseljenička društva u Čileu

Prvo društvo hrvatskih iseljenika u Čileu osnovano je 1874. godine u gradu Iquique koje se zvalo *Vatrogasno društvo „Dalmacija“*. Društvo je trebalo pomoći iseljenicima koji su živjeli u drvenim kućama od potencijalnih prijetnji suhog i užarenog podneblja na sjeveru Čilea.

U gradu Pisagua u provinciji Tarapaca godine 1891. utemeljeno je *Slavensko društvo* koje je osnovao Pavao Gjurinović.

Antofagasta je bila jedna od najbolje organiziranih hrvatskih kolonija u Južnoj Americi. Tamo su se većinom nastanili Bračani. Naši iseljenici u tom gradu su se pretežito bavili industrijom salitre i trgovinom, i kao što sam već napomenula, bili su zaslužni za razvoj grada. Prvo društvo koje su Hrvati osnovali u Antofagasti je bilo vatrogasno društvo po imenu *Tercera compa nia de bomberos Austro-Ungara* i to 1893. godine. U pravi odbora su bili Petar Tončić kao predsjednik, Marko Zore, Jakov Franičević, Miho Vodnica, Ivan Ivanović. Društvo je imalo puno posla zbog klimatskih uvjeta u gradu. Izvještaj o radu društva iz 1984. ističe da je društvo „jedno od najboljih društava u gradu. Ovo društvo broji liepi broj članove, sve samih Hrvata. (...) Društvo liepo napreduje i služi uprav na čast našem hrvatskomu narodu. Na društvenoj zgradi svake nedjelje vije se naša mila hrvatska trobojnica.“

Osim vatrogasnog, u Antofagasti je postojalo i *Slavjansko pripomoćno društvo* utemeljeno 11. travnja 1894. godine. Prema statutu društva član je mogao biti „svaki neporočni Slaven“, a svaki doseljenik iz Hrvatske se automatski upisivao u registar društva. Predsjednik društva je bio Ivan Ivanović, potpredsjednik Marko Šore, tajnik Stjepan Bartučević,

⁹⁴ Ljubomir Antić, *Hrvati i Amerika*, str. 179.

a blagajnik je bio Petar Ivanović. Odbornici društva su bili: Stjepan Simini, Marko Vušković, Jakov Šore, Ivan Balarin, Nikola Sabioncello i Petar Dalmatin. U gradu je ovo društvo bilo vrlo ugledno o čemu svjedoči i spomenik podignut u čast stogodišnje obljetnice oslobođenja Čilea na kojem je pisalo „Colonia Slava 1910.“. Izgradnju je financirao iseljenik Kuzma Žuvić i glazbeni paviljon.

Društvo je održavalo vezu s domovinom. Na vijest o smrti Ante Starčevića šalju pismo Anti Tresiću Pavičiću u kojemu pišu: „ Hrvatska naseobina u ovom gradu je tužno iznenađena kobnom viesti prerane smrti slavnog vođe, u dugoj i teškoj borbi našeg mučeničkog naroda za svoja prava i slobodu svetu, u znak žalosti u tri dana u crno zavitu na po stiega izvjesi milu trobojnicu, i živo učestvujuć u tuzi otačbine kliče: Slava neumrlom Starčeviću!“. Društvo je godine 1896. poslalo 1 097 peča za pomoć Bračanima koji su stradali tijekom proloma oblaka 28. i 29. kolovoza 1896. godine.

Godine 1898. društvo je tražilo od Beča da imenuje konzula u Antofagasti. Titula je dodijeljena Ivanu Ivanoviću, no on ju je odbio pa je konzulom postao Juraj Sabioncello.

Društvo je pratilo tijek narodnog pokreta u Hrvatskoj 1903. godine protiv mađaronske politike Khuena Hedervarija. *Narodni list* je primio brzoglav 19. kolovoza iste godine iz Antofagaste u kojem je stajalo da Hrvati u Čileu suosjećaju sa sunarodnjacima u domovini ni žale za poginulim žrtvama. U znak žalosti na zgradi društva je bila izvješena hrvatska zastava s crnom trakom na pola stijega. Zastava je trebala visjeti tri dana, ali je skinuta već prvog dana jer je intervenirao austro- ugarski poslanik u Santiagu, grof Strazenski, kod čileanskih vlasti. Hrvatski iseljenici su se osvetili Strazenskom tako što su bojkotirali njegove posjete čileanskim gradovima, među ostalima i posjet Antofagasti. Za žrtve su hrvatski iseljenici u Antofagasti skupili 2 487 dolara, a oni u Calami 673 dolara.

U gradu Iquique 1896. postojalo je *Slavjansko dobrotvorno društvo*. Potpredsjednik mu je bio Kuzma Justinijanović, a tajnik Jelić. Te iste godine u Pisagui je postojalo *Hrvatsko društvo dobrotvornosti*. Predsjednik mu je bio Toma Bradanović. O društvu se zna da je 1896. sakupilo 40 funti sterlinga za učenike nastradale u Zagrebu koji su sjedelovali u paljenju mađarske zastave.

U Punta Arenasu je u rujnu 1896. utemeljeno *Sociedad austriaca de socoro mutuo*. Članom društva je mogao postati svaki austrougarski državljani uz uvjet da je pošten i zaposlen. Društvo je bilo isključivo humanitarnog karaktera te je u njemu bilo zabranjeno voditi političke ili vjerske rasprave.

U Punta Arenasu je osnovano *Hrvatsko dobrotvorno društvo* koje je utjecalo na osnivanje i drugih iseljeničkih društava. Prvo od tih društava je bilo *Hrvatsko dobrovoljno vatrogasno*

društvo br. 4 koje je osnovano 6. siječnja 1902. godine. *Hrvatsko tamburaško društvo Tomislav* je također bilo jedno od društava koja su bila pod okriljem *Hrvatskog dobrotvornog društva*. Ono je osnovano 22. svibnja 1904. u Punta Arenasu. Prvi javni nastup su imali 1. studenog 1904. na internoj svečanosti na kojoj je odvirana samo „Lijepa naša domovino“.

Narodni list je dana 13. svibnja 1903. objavio da je osnovan u Taltalu *Hrvatski skup (Hrvatski klub)*. Njegovu upravu su činili Ivan Radelja kao predsjednik, Antun Katalinić, Ivan Cvitanović, Zakarija Soko, Juraj Marangunić, Jakov Bradanović, Dinko Gizdavčić, Juraj Katalinić, Pavao Katalinić, Petar Marinković, Andrija Jakoni, Andrija Martinis, Ivan Pavličević, Stjepo Zlošilo, Ivan Miloš i Ante Zaknić.⁹⁵

4.5. Hrvatsko novinarstvo u Čileu

Prvu tiskaru *Impremta Dalmata* otvorio je Ivan Krstulović 1902. godine u Antofagasti, a 1914. Vicko Damjanović i Miroslav Tartaglia su kupili u Punta Arenasu tiskaru *Universal* i promijenili joj ime u *Hrvatska tiskara*.⁹⁶

Od 1890. postojale su prve novine *El Yugoslao en Chile* koje je izdavao Gregorio Sviličić.⁹⁷ Godine 1902., točnije 5. ožujka, u Antofagasti počinje izlaziti list *Sloboda*. Vlasnik i urednik lista je bio Ivan Krstulović. List je izlazio u početku srijedom i subotom, a kasnije četvrtkom i nedjeljom. Posljednji broj lista je izašao 20. svibnja 1906. godine.⁹⁸ U prvom broju lista navodi se cilj i program lista: „Sloboda će slijediti program neumrlog Ante Starčevića i Bogovića, za buditi hrvatski narod da se prene na nov život Sloboda će se baviti o gospodarskom, političkom i ekonomskom stanju mile domovine i naseobine. Nositi će razne vijesti svijeta, javiti će zgone i nezgone, da zbliži-tako rekuć- braću neka znadu čestokrat jedan drugoga, ma bilo za one u domovini, bilo za one iseljenike Južne Amerike, bilo za one Sjeverne Amerike, prateć trgovinu i rabotu, i sve što se tiče interesa našeg naroda.“. *Sloboda* je imala nekoliko stalnih rubrika: *Naši dopisi osobiti*, *Političke stvari*, *Zadnje vijesti iz domovine*, *Uvodnici* i drugi. List je imao 250 pretplatnika, a financirala se isključivo od njih.⁹⁹ *Sloboda* je bila prvi pravi hrvatski list južnoameričkog kontinenta, koji je znatno utjecao na

⁹⁵ Ljubomir Antić, Pregled hrvatskih iseljeničkih društava u Južnoj Americi do Prvog svjetskog rata, str. 127.-147.

⁹⁶ Ljubomir Antić, Pregled hrvatskog iseljeničkog novinstva u Južnoj Americi do Prvog svjetskog rata, str. 102.

⁹⁷ Ivan Čizmić, Marin Sopta, Vlado Šakić, Iseljena Hrvatska, str. 182.

⁹⁸ Ljubomir Antić, Pregled hrvatskog iseljeničkog novinstva u Južnoj Americi do Prvog svjetskog rata, str. 109.-111.

⁹⁹ Marina Perić, Političke promjene u Hrvatskoj i hrvatski iseljenički tisak u Čileu, Migracijske i etničke teme (2005) 21(1), str. 72.

preporod Hrvata i to ne samo u Čileu nego i u Argentini i cijeloj Južnoj Americi. Osnovna svrha lista je i bila buđenje nacionalne svijesti Hrvata.¹⁰⁰

U Punta Arenasu od 1905. godine Petar Gašić izdaje *Male novine*. List je bio kratkog vijeka, a kasnije mijenja ime u *Domovina*. List preuzima Ivan Trutanić 1911. godine i mijenja mu ime u *Novo doba*.¹⁰¹ Listovi su pokrivali cijelu Patagoniju, Magallanesa, odnosno krajeve u kojima je živjelo najviše Hrvata početkom 20. stoljeća, osobitno nakon Prvog svjetskog rata.¹⁰²

Za vrijeme Prvog svjetskog rata vodeći listovi su *Domovina* i *Pokret* koji su otvoreno zagovarali borbu protiv Austro-Ugarske i zalagali se za ujedinjenje jugoslavenskih zemalja.

Tijekom Drugog svjetskog rata u Santiagu je pokrenut list *Borba* koji je propagirao narodnooslobodilačku borbu Tita. Prestaje izlaziti 1947.¹⁰³

Ipak, u doba Drugog svjetskog rata službeni list JNO-a je bio *Jugoslavenski glasnik*. Urednik i izdavač lista je bio Glavni odbor JNO-a u Južnoj Americi u Santiagu. *Jugoslavenski glasnik* je prenosio sve važne događaje iz domovine, obavještavao o zaključcima zasjedanja Zbora i Kongresa JNO-a, pisao o pomoći za domovinu i o važnim događajima između iseljeničtva i domovine u vrijeme rata. *Glasnik* je prenosio vijesti o partizanskim aktivnostima, njihovim pobjedama te o Titu.¹⁰⁴

Danas u Punta Arenasu izlazi list *Male novine*. To su jedine hrvatske iseljeničke novine u Čileu. Iako su novine za hrvatske iseljenike, svi prilozi su pisani na španjolskom jeziku. Glavna urednica je Margarita Mihovilović Perić, a zamjenik joj je Jirge Mihovilović Kovačić. Novine žele potomke hrvatskih iseljenika obavijestiti o domovini predaka i pružiti uvid u hrvatska društva u Čileu. Također postoje prilozi za učenje osnovnih riječi hrvatskog jezika.¹⁰⁵

¹⁰⁰ Ivo Smoljan, *Hrvatska dijaspora*, str. 180.

¹⁰¹ Ivan Čizmić, Marin Sopta, Vlado Šakić, *Iseljena Hrvatska*, str. 182.

¹⁰² Ivo Smoljan, *Hrvatska dijaspora*, str. 180.

¹⁰³ Ivan Čizmić, Marin Sopta, Vlado Šakić, *Iseljena Hrvatska*, str. 182. 183.

¹⁰⁴ Marina Perić, *Političke promjene u Hrvatskoj i hrvatski iseljenički tisak u Čileu*, str. 81.

¹⁰⁵ Marina Perić, *Kulturna društva čileanskih Hrvata, Hrvatski iseljenički zbornik 2004, Hrvatska matica iseljenika, Zagreb 2003.*, str. 2.

5. Hrvati u Brazilu

5.1. Hrvati u Brazilu od otkrića Amerike i tijekom austro- ugarskog razdoblja

Za doseljavanje u Brazil, Hrvati nisu pokazivali interes do razdoblja nakon Prvog svjetskog rata, što se događalo zbog nesređene društveno- političke situacije, sporog gospodarskog razvoja i osobne nesigurnosti građana.¹⁰⁶ Ipak, iako o tome nema pisanih svjedočanstava, pretpostavlja se da su Hrvati počeli stupati na brazilsko tlo nedugo nakon otkrića Amerike. Prema zapisima Francesca d' Esposita u djelu *Plovidba Atlantikom i emigriranje: Ishodište mornara uključenih u Carrera de Indias 1492.-1586*. Bruno Profaca je zaključio da je među 3 468 mornara, ekonomskih emigranata, pustolova, probisvijeta i osvajača bilo trideset osam ljudi iz hrvatskih krajeva, od kojih su njih sedmorica bili kormilari, dvadesetdevetorica mornari a dvojica topnici. Putovali su na španjolskim brodovima, stoga je njihovo odredište bilo španjolsko kolonijalno područje, to jest Srednja i Južna Amerika, a Brazil je činio španjolski kolonijalni imperiji od 1580. do 1640. godine. Prvi Hrvat za kojeg se pouzdano zna da je početkom sedamnaestoga stoljeća plovio uz brazilsku obalu bio je admiral Petar Ohmučević. Ohmučevići su bili u sukobu s dubrovačkim Senatom koji im nije htio priznati bosansko plemstvo i primiti ih u dubrovački patricijat, stoga su stupili u službu španjolske ratne mornarice. Petar Ohmučević je skupio dvanaest dobro naoružanih dubrovačkih jedrenjaka tipa galijun te je pod španjolskom zastavom sudjelovao u vojnim pohodima. Svojim zaslugama u pomorskim ekspedicijama uz obale Brazila je stekao titulu generalnog kapetana Indija, da bi uskoro bio imenovan admiralom, što je značilo da je stekao najviši položaj u operativnoj ratnoj mornarici. Premda se nigdje ne spominje da je Petar Ohmučević stupio na brazilsko tlo, takav se zaključak nameće sam po sebi jer je vojničke zasluge mogao steći samo u borbi, vjerojatno s Nizozemcima koji su pokušavali okupirati pojas Bahie ili s gusarima koji su se željeli dočepati brazilskog bogatog plijena. Zbog borbe, admiral je vjerojatno bio prisiljen pristati u neku od brazilskih luka kako bi opskrbio brod živežnim namirnicama. Zbog toga je gotovo sigurno da je Petar Ohmučević prvi Hrvat koji je posjetio nekadašnju portugalsku koloniju Brazil.

Nakon proglašenja nezavisnosti, 7. rujna 1822.godine, Brazil je otvorio granice pripadnicima drugih naroda, osim Portugalcima. Na zamolbu Done Marije Leopoldine, supruge Dona Pedra I., brazilska je vlada odobrila 1823. da se u Brazil može useliti velika

¹⁰⁶ Ivan Čizmić, Marin Sopta, Vlado Šakić, *Iseljena Hrvatska*, str. 191.

skupina austrijskih građana. Brazilska carica je bila kćer austrijskog cara i hrvatskog kralja Franje I. Tako su u Brazil 1825. godine počele stizati brojne skupine doseljenika s područja Austrijske Monarhije. Prvo su se počeli doseljavati jer im je dodijeljavana zemlja u okolini Rio de Janeira, a kasnije su se doseljavali zbog povoljnih klimatskih uvjeta i to na područje saveznih država São Paulo, Paraná, Santa Catarina i Rio Grande do Sul. Uz Austrijance i Slovence, doselila se i mala skupina Hrvata koja se stopila s austrijskom većinom. Do prvog većeg iseljeničkog vala dolazi osamdesetih i devedesetih godina devetaestoga stoljeća, nakon ukidanja ropstva u Brazilu Zlatnim zakonom 13. svibnja 1888. godine¹⁰⁷ kada su robovi zamijenjeni europskim emigrantima.¹⁰⁸ O iseljavanju Hrvata govori i Peroslav Paskoević-Čikara u knjižici *Kako je iseljenicima u Braziliji*, izdanoj u Zagrebu 1897. godine. Paskoević-Čikara piše da novine gotovo svakodnevno pišu o iseljavanju Hrvata te da se spremaju na put u Ameriku, a u posljednje vrijeme naročito u Braziliju. Isteče kako su Hrvati dolaskom u Brazil vođeni kao Austrijanci što je ubrzalo njihov proces asimilacije. Tako danas u mnogim brazilskim naseljima žive Hrvati koji ne znaju da su njihovi preci stigli iz tadašnje austrijske pokrajine Hrvatske. Primjer za to imamo u gradu Guarapuava u saveznoj državi Paraná, gdje postoji niz hrvatskih prezimena i ulica, kao na primjer Brojan, Burko, Dolinski, Furlan, Markovicz, Opuchkvich, Plavak, Rudek, Sobota, Zagorski, Zago, Zadra. Sve su to Hrvati koji su došli u devetnaestom stoljeću kada je hrvatska nacionalna svijest bila slabo razvijena.¹⁰⁹

Ipak, oni iseljenici koji su živjeli u Brazilu su se počeli zanimati za društveni život, stoga su se počeli priključivati Austrougarskom društvu. Godine 1903. osnivaju tamburaško društvo *Viribus Unitis*. Godine 1907. osnivaju društvo Jugoslavenski sokol te je društvo unajmilo jedne od najljepših prostorija u Sao Paulu.¹¹⁰

Hrvati koji su živjeli u gradskim područjima, najviše u São Paulu, snašli su se relativno dobro te su se uklopili bez većih poteškoća u sredinu. U sãopaulskoj koloniji, Hrvati su uglavnom radili u „hrvatskim“ tvornicama, prvo u tvornici Tita Srdoča, a nakon njene likvidacije u pivovari *Bavaria*. Dio iseljenika se bavio trgovačkim poslovima. Venceslav Paeta se bavio Putujućom tgovinom, a Marko Grubišić i Peroslav Hibšer su bili glasovi trgovci iz São Paula. Osim u São Paulu, Hrvati koji su živjeli u urbanim područjima Brazila su dobro živjeli. Ipak, položaj onih Hrvata koji su završili na fazendama u unutrašnjosti bio je jednak položaju

¹⁰⁷ Nikica Talan, *Hrvatska/ Brazil (kulturno- povijesne veze)*, Društvo hrvatskih književnika, Zagreb 1998, str.9.-26.

¹⁰⁸ Lidija Kos- Stanišić, *Latinska amerika- povijest i politika*, str. 159.

¹⁰⁹ Nikica Talan, *Hrvatska/ Brazil (kulturno- povijesne veze)*, str. 26., 27.

¹¹⁰ Ivan Čizmić, Marin Sopta, Vlado Šakić, *Iseljena Hrvatska*, str. 191.

robova. O njihovom teškom položaju svjedoče i zapisi braće Mirka i Steveno Seljana, koji su 1903. godine istraživali unutrašnjost Brazila, odnosno donji tok rijeke Paranapaneme. Zapisali su da su bunjevački Hrvati, zajedno s Talijanima, radili na fazendama šećerne trske i kave te su upozorili da je to područje s izrazito nepovoljnim podnebljem, kao i uvjeti u kojima su radili. Zato su se ti doseljenici često odlučivali na bijeg u São Paulo i druge južnoameričke države, osobito Argentinu. Iako su doseljnici imali pravo birati gdje će se nastaniti, iseljenički agenti su im savjetovali da odu u polunastanjene krajeve gdje su mrkotrpno radili na fazendama na kojima su s njima okrutno postupali, a pretrpjeli su težak put od domovine do Brazila. Doseljenje u unutrašnjost Brazila nije se nimalo preporučivala ¹¹¹ o čemu svjedoči i Dubrovačka *Crvena Hrvatska* koja piše 20. ožujka 1897. godine kako povratnici iz Brazila ističu izrazito nepovoljno stanje. List je također preporučio narodu da se ne sele u Brazil.

112

5.2. Hrvati u Brazilu između dva svjetska rata

Između dva svjetska rata Brazil je imao jaku useljeničku politiku. Godine 1924. započeli su s jakom promidžbom useljavanja poljoprivrednika. Tu promidžbu u Europi je provodio Kraljevski holandski Lloyd koji je imao svog zastupnika u Zagrebu u Jugoslavenskoj banci dd. Imali su letke koji su se širili po Hrvatskoj, a u kojima je pisalo da se u Brazil može seliti obitelj s najmanje tri člana koja su morala biti mlađa od 50 godina (bračni par s djecom, braćom, šurjacima, šogorima i šogoricama, snahama, zetovima, nećacima i nećakinjama, itd.) Prednost su imale obitelji s više djece. Poglavar obitelji se morao baviti poljoprivredom, a useljenici su morali raditi na plantažama kave u državi Sao Paulo.¹¹³ Putovanje iz Dubrovnika do Brazila je financirala brazilska vlada, što je privuklo mnoštvo ljudi, osobito s Korčule gdje se prijavilo više stotina obitelji.¹¹⁴ Ipak, to je bilo na neko vrijeme zaustavljeno jer je hrvatska vlada, točnije Ministarstvo socijalne politike dana 1. rujna 1924. uputilo raspis svim velikim županima u oblasti da obustavljaju iseljavanje u Brazil. Općina Blato je uputila dopis 17. prosinca 1924. velikom županu Dubrovačke oblasti da su obitelji ionako siromašne i izgladnjele, te su posredovali u korist onih koji su se željeli

¹¹¹ Nikica Talan, *Hrvatska/ Brazil (kulturno- povijesne veze)*, str. 37.-39.

¹¹² Ljubomir Antić, *Hrvati i Amerika*, str. 182.

¹¹³ Mirošević, *Iseljavanje iz Dalmacije u razdoblju od 1921. do 1929.*, str. 111.

¹¹⁴ Ljubomir Antić, *Hrvati i Amerika*, str. 184.

odseliti.¹¹⁵ O teškom stanju u Brazilu su pisale i splitske novine „Novo doba“ dana 3. ožujka 1925. godine. Tog je dana objavljen članak pod naslovom „Stanje u Južnoj Americi“ u kojem je pisalo da u Brazilu u proteklih 5 do 6 mjeseci traje revolucija. Neposredni uzroci revolucije su Iseljavanje se ipak nastavilo. Samo 21. travnja 1925. godine s Korčule su se iselile 73 obitelji s 350 članova, od toga su 43 obitelji bile iz Vele Luke, a ostatak iz Blata. Među njima je bilo 52 djece koja su bila mlađa od 5 godina.¹¹⁶ Do kraja 1928. godine s Korčule se iselilo 3 000 stanovnika.¹¹⁷

Zabilježeno je da je najveći broj doseljenika dolazio u Brazil bez ikakvih dokumenata i isparava, a zabilježeni su kao *austriacos* ili *hungaros*. Tada je bio dopušten prijelaz iz jedne južnoameričke države u drugu pa su Hrvati znali dolaziti u Brazil i iz drugih zemalja. Nakon teških početnih godina prilagodbe, doseljenici su naučili jezik, prilagodili se prilikama, običajima i tropskoj klimi. Nakon provedenih desetak godina u Brazilu, najviše iseljenika je živjelo u državi Sao Paulo, živjeli su u gradovi i bavili su se trgovinom, bili industrijski radnici, zanatlije, činovnici ili kao radnici na plantažama kave. Iz njihovih pisama upućenih obiteljima u Hrvatskoj, može se iščitati da im je dobro i da je Brazil najbogatija zemlja na svijetu.

Drugu skupinu iseljenika su činili oni koji su dolazili u Brazil o vlastitom trošku, iz druge države Južne Amerike ili su uskočili iz sabrališta u Santosu.

Treću skupinu činili su iseljenice koji su došli o trošku države Sao Paulo. Ti si doseljenici, pri dolasku u Santos, odijeljeni od ostalih putnika, utovareni u željezničke vagone i odveženi u unutrašnjost države Sao Paulo. Uglavnom su dolazili na neobrađeno tlo koje je trebalo pripremiti za sadnju kave, a ne na same plantaže kave. U tim krajevima nije bilo pitke vode, električnog svjetla ni uređenih komunikacija. Kuće u kojima su živjeli bile su od trske oblijepljene blatom i položene na samoj zemlji. Osim što su živjeli u takvim uvjetima, bili su izloženi i različitim bolestima kao što je to malarija, žuta groznica, ubrizi otrovnih zmija, komaraca i divljih zvijeri.¹¹⁸ O lošem životu hrvatskih iseljenika u Brazilu pisao je i Generalni isseljenički komesarijat, koji je isticao da je Brazil država s najnepovoljnijim uvjetima života. Isticali su kako se ne može živjeti od rada na plantažama kave jer je to „robovanje brazilskim veleposjednicima, na štetu imetka zdravlja i ljudskog ponosa“. Isticali su kako plaće nisu bile redovite. Na imanju Chanan je došlo do pobune iseljenika iz Blata jer

¹¹⁵ Mirošević, Iseljavanje iz Dalmacije u razdoblju od 1921. do 1929., str. 112.

¹¹⁶ Ljubomir Antić, Hrvati i Amerika, str. 184.

¹¹⁷ Mirošević, Iseljavanje iz Dalmacije u razdoblju od 1921. do 1929., str. 114.

¹¹⁸ Ljubomir Antić, Hrvati i Amerika, str. 184., 185.

se gospodar nije držao ugovora. Oni koji su uspjeli uštedjeti nešto novaca, uspjeli su pobjeći. Također, nije bila rijetkost da vlasnici imanja siluju kćeri i žene radnika.¹¹⁹

Većina Hrvata u Brazilu je usredotočena na području oko Sao Paula. Računa se da danas na tom području živi oko 15 do 20 tisuća Hrvata svih generacija, a većini danas pripada nižoj srednjoj klasi.¹²⁰

¹¹⁹ Mirošević, *Iseljavanje iz Dalmacije u razdoblju od 1921. do 1929.*, str. 116., 117.

¹²⁰ Ljubomir Antić, *Hrvati i Amerika*, str. 185.

6. Hrvatska iseljenička zajednica u Perúu

Perú je treća država po veličini u Južnoj Americi i ima 24 milijuna stanovnika. To je jedna od prvih američkih država po rudnom blagu jer ima nalazišta bakra, cink, olova, srebra a nešto i zlata. Uz rudarstvo, važnu ulogu imaju i ribarstvo i poljoprivreda.¹²¹ Upravo su rudna bogatstva privlačila hrvatske iseljenike na doseljavanje na području Perúa.¹²² Tako danas tamo živi oko 2 000 hrvatskih iseljenika, računajući drugu i treću generaciju.¹²³

Prvi Hrvat za kojeg se zna da se poimence zna da je boravio na području Južne Amerike je Basilije Basiljević koji 1537. odlazi u Peru s robom vrijednom 1000 dukata.¹²⁴

Doseljavanje Hrvata u Peru je bilo individualnog karaktera sve do druge polovine 19. stoljeća. Tada u Peru pristiže veći broj Hrvata iz Dalmacije i Hrvatskog primorja. Hrvati koji su tada dolazili u Peru bili su mornari te su neki došli tamo da bi ostali. Ipak, broj Hrvata koji su se doselili nije bio velik sve do Prvog svjetskog rata. Najviše ih doselilo između 1850. i 1875. te 1910. i 1914. godine.¹²⁵ U Limi je 1872. godine rođen Antun Ciurliza, koji je bio prvi Hrvat rođen u Južnoj Americi kojemu se točno zna ime.¹²⁶ Najviše su se doseljavali u pokrajine Lima, Callao i Pasco. Hrvati doseljeni u tom razdoblju su se uglavnom bavili obrtom, trgovinom, industrijom, rudarstvom i slično.¹²⁷ Zabilježena su imena rudnika u Cerro de Pescu koja su držali Hrvati do Prvog svjetskog rata. To su bili *Anita, Zagreb, Velebit, Balkanes, Dubrovnik, Zrinski, Pasarich, Epidauro, San Blaz, Petka, Monte Negro i Nikica*.¹²⁸ Neki su se bavili ekspotacijom kaučuka i poljoprivredom. Grana u kojoj su bili iznimno uspješni bila je trgovina.¹²⁹ Do sredine devetnaestoga stoljeća u Perúu je živjelo oko tisuću Hrvata, ali se njihov broj povećava uoči Prvog svjetskog rata. Uglavnom su dolazili Hrvati iz južne Dalmacije, osobito iz okolice Dubrovnika.¹³⁰

Među prvima, u Peru se naselio Manuel Chiurliza (ili Ciurliza) Bielovucic. Iz Dubrovnika je došao kao službenik austrijskog konzulata. Pouzdano se zna da je samo nekoliko godina kasnije u luci Callao imao vlastiti mol.

¹²¹ Ivan Hetrich, U potrazi za Hrvatima kroz Južnu Ameriku, Marin Držić, Zagreb 1996, str. 151.

¹²² Ljubomir Antić, Naše iseljeničtvo u Južnoj Americi i stvaranje jugoslavenske države 1918, str. 12.

¹²³ Ivan Hetrich, U potrazi za Hrvatima kroz Južnu Ameriku, str. 151.

¹²⁴ Nikica Talan, Hrvatska/ Brazil (kulturno- povijesne veze), str. 16.

¹²⁵ Ivan Čizmić, Marin Sopta, Vlado Šakić, Iseljena Hrvatska, str. 188.

¹²⁶ Ljubomir Antić, Hrvati i Amerika, str. 186.

¹²⁷ Ivan Čizmić, Marin Sopta, Vlado Šakić, Iseljena Hrvatska, str. 188.

¹²⁸ Ljubomir Antić, Hrvati i Amerika, str. 187.

¹²⁹ Ivan Čizmić, Marin Sopta, Vlado Šakić, Iseljena Hrvatska, str. 188.

¹³⁰ Jasna Kostelac de Anda, Znameniti Peruanci hrvatskog podrijetla, Budućnost iseljene Hrvatske, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb 1998.,311-315., str. 313.

Mnoštvo pomoraca naselilo se u luci Callao. U to doba počela je cvjetati trgovina guanom, pa su se mnogi obogatili prijevozom. Među pionirima je bio jedan, poznati kao "ujak Stiglich", zatim Alejandro Dorich i kapetan Esteban Spivalo - svi iskusni pomorci koji su uspješno svladavali opasna putovanja morem u vrijeme kada Panamski kanal još nije bio izgrađen. Hrvati su u Peru dolazili u vrijeme početaka oblikovanja suvremene države. Dobro su primljeni, osobito oni koji su mogli pridonijeti početnom razvoju modernog Perua. Pritom ponajprije mislimo na organizatore i rukovoditelje gradnje infrastrukturnih objekata, od kojih se najčešće spominju Antoncich, Galovich, Marusich i Cuglieva. Među hrvatskim graditeljima posebno se istaknuo Miguel Percovich koji je gradio ceste čak i u susjednom Ekvadoru. Pruge je gradio Carlos Antonio Antich, a u gradnji mostova se istaknuo Josip Spojah. Hrvati su poznati i kao pioniri peruanskoga pomorstva i i zrakoplovstva.

U to je vrijeme jedan od poznatih Hrvata bio Cesar Bielich, profesor u pomorskoj školi. Godine 1905. peruanska ga je vlada poslala u Europu kako bi nadzirao gradnju brodova krstaša "Grau" i "Bolognesi". S njim je otputovao i najbolji đak škole German Stiglich.¹³¹

Nekoliko stotina Hrvata je stigla u Peru 1948. godine. Njih su činile izbjeglice iz logora u Italiji. Pri dolasku u Peru, bavili su se teškim poslovima u različitim dijelovima zemlje. Nekoliko godina poslije su postali uspješni zemljoposjednici i ribari. Grana u kojoj su se posebno istaknuli je bilo peradarstvo. Među njima se istaknuo Marko Burin koji je bio vlasnik velikih peradarskih farmi.¹³²

Peru je imao svojedobno najbolje organizirane hrvatske kolonije, osobito u gradovima Callao, Lima, Cerro de Pasco i Huaraz. U Callaou je možda najstarija hrvatska naseobina u Južnoj Americi.¹³³

6.1. Društveni život Hrvata u Perúu

Prvo hrvatsko iseljeničko društvo u Južnoj Americi bilo je Društvo Slavjansko od dobročinstva koje je osnovano 1871. godine u luci Callao. Društvo su osnovali iseljenici Dobrić, Pateljko, Handabak i Kršinić. Društvo je navodno postojalo do 1880. godine. Godine 1874. u Callaou se javlja Slavjansko društvo koje je imalo 200 članova.

¹³¹ <http://www.hic.hr/hrvatski/hid/hid2.htm>

¹³² Ivan Čizmić, Marin Sopta, Vlado Šakić, *Iseljena Hrvatska*, str. 188., 189.

¹³³ Ljubomir Antić, *Hrvati i Amerika*, str. 186.

Iz pisma Jerka Perkovića Narodnome listu saznajemo da se u Callao 1876. godine javlja društvo Slava. Predsjednik društva je bio Petar Samohod iz Hvara, a tajnik Jerko Perković koji je bio iz okolice Primoštena. Pri osnivanju društva su se istaknuli braća Stjepan i Antun Krakorić iz Hvara, a bili su potaknuti nemarom kojeg su uočili od strane austrougarskog konzulata. Društvo je trebalo pomagati onima kojima je bilo potrebno. Osim pomaganja potrebitima, društvo je imalo i obrazovnu ulogu. Trebalo je poučavati djecu i odrasle materinjem jeziku.

Autor Antić, pišući o iseljeničkim društvima u Južnoj Americi do početka Prvog svjetskog rata, ističe svoju sumnju radi li se tu o tri različita društva u Callaou ili je to sve jedno društvo s tri različita imena.

Na vijest o bosansko-hercegovačkom ustanku, iseljenici su reagirali pružajući pomoći ugoženima te su osnovali odbor 1876. u Cerro de Pasco. Odbor su činili Mihovil Dumančić, Šimun Jurković i Ivan Marinović. Sakupili su 812 peruanskih solesa, a priloge je dalo 24 iseljenika.

Vrlo dobro organizirana je bila hrvatska kolonija u Cerro de Pasco. To je bio rudarski grad na nadmorskoj visini preko 5 000 m. Život iseljenika u tom gradu je bio vrlo težak. Klima je bila hladna, a oni su živjeli u nezagrijanim prostorijama. Činjenica da su živjeli u teškim uvjetima, iseljenici su se odlučili organizirati u društvo koje bi pomagalo potrebitima.¹³⁴ Društvo je osnovano 1881. godine, a nazivalo se Sociedad Austro-Ungara de Beneficiencia. Godine 1904., kada je u domovini vladao antiaustrijski pokret, društvo mijenja ime u Slavjansko dobrotvorno društvo. Najpoznatiji osnivači društva bili su Luka i Tomo Perkovac, Ivan Azalija, Marko Morekli, Nikola Lale, koji su svi potjecali iz okolice Dubrovnika te Ivan Pavletić iz Hrvatskoga primorja. Društvo je sagradilo svoj dom.¹³⁵ Društvo doživljava udar 1897. godine. Te godine je izgorio njihov dom, a sljedeće godine u Peruu dolazi do produbljivanja krize jer je došlo do pada cijene glavnog proizvoda srebra. Društvo je imalo vlastitu bolnicu. o njoj svjedoče zapisi iz 1890. godine kako je bolnica u sve u najboljem redu, da u njoj sjaji čistoća i da se za bolesike brinu odlični liječnici. Tada je Cerro de Pasco imao 3 000 stanovnika i samo par liječnika. Iseljenici su pozivali liječnike iz domovine da im dođu, obećavajući im brzo obogaćenje.¹³⁶

Slavjansko dobrotvorno društvo je osnovano 1906. godine u Callau. Glavni pokretači toga društva bili su Gašpar i Ivan Ostoja te Antun Ciurlizza. Godine 1909., dana 6. siječnja,

¹³⁴Ljubomir Antić, Pregled hrvatskih iseljeničkih društava u Južnoj Americi do Prvog svjetskog rata, str. 126.-130.

¹³⁵ Ivan Čizmić, Marin Sopta, Vlado Šakić, Iseljena Hrvatska, str. 189.

¹³⁶ Ljubomir Antić, Pregled hrvatskih iseljeničkih društava u Južnoj Americi do Prvog svjetskog rata, str. 132.

društvo je otvorilo svoj dom koji je postao centar društvenih aktivnosti hrvatskih iseljenika u Limi i Callau.¹³⁷ Na otvorenju doma su prisustvovali Amabilia Bakula de Nesanović i tadašnji austro-ugarski konzul u Callaou Walter Justus. Dom je postao središte kulturnog i društvenog života hrvatske kolonije. Osnovane su glazbena i folklorna skupina koje su priređivale različite zabave. Uz to su se održavala i različita sportska natjecanja, ali i tečajevi hrvatskoga jezika. Društvo je imalo svoja pravila. Također je imalo i svoje liječnike koji su služili potreba članova. Članovi društva su bili pretežito industrijalci i trgovci.¹³⁸

Postojalo je i Jugoslavensko dobrotvorno društvo, koje početkom 1970-ih mijenja ime u društvo „Dubrovnik“ jer je najveći broj njegovih članova upravo iz dubrovačkog kraja. Danas to društvo nosi ime „Hrvatsko društvo Dubrovnik“.¹³⁹

¹³⁷ Ivan Čizmić, Marin Sopta, Vlado Šakić, *Iseljena Hrvatska*, str. 189.

¹³⁸ Ljubomir Antić, *Pregled hrvatskih iseljeničkih društava u Južnoj Americi do Prvog svjetskog rata*, str. 148.

¹³⁹ Ivan Čizmić, Marin Sopta, Vlado Šakić, *Iseljena Hrvatska*, str. 189.

7. Zaključak

O iseljavanju Hrvata u Argentinu, Čile, Brazil i Perú postoji dovoljno literature, ali sam uočila da se o iseljavanju nakon Drugog svjetskog rata i važnom djelovanju hrvatskih društava u navedenim zemljama piše više od nastanka samostalne Hrvatske. Sva navedena literatura ukazuje na važnost pisanja o hrvatskim iseljenicima, kako za njihov rad u zemljama gdje trenutno borave i rade te na taj način promoviraju svoju domovinu, tako i za njihov rad i pomoć Hrvatskoj. Hrvatsko iseljeničtvo u zemljama Južne Amerike, osobito u Argentin, Čileu, Brazilu i Perúu, je uvijek vodilo brigu o događajima, kako političkim tako i društvenim, u Hrvatskoj te su bili voljni pružiti joj potrebnu pomoć. Iseljena Hrvatska je uvijek vodila brigu o domovinu, stoga je važno da i Hrvatska vodi brigu o svojim iseljenicima.

8. Literatura

1. Antić, Ljubomir, Hrvati i Amerika, Hrvatska sveučilišna naklada: Hrvatska matica iseljenika, Zagreb 2002.
2. Antić, Ljubomir, Naše iseljništvo u Južnoj Americi i stvaranje jugoslavenske države 1918., Školska knjiga, Zagreb 1987.
3. Antić, Ljubomir, Pregled hrvatskih iseljeničkih društava u Južnoj Americi do Prvog svjetskog rata. Radovi zavoda za hrvatsku povijest (1984) 17(1) 121-159.
http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=87076
4. Antić, Ljubomir, Pregled hrvatskog iseljeničkog novinstva u Južnoj Americi do Prvog svjetskog rata. Radovi zavoda za hrvatsku povijest (1987) 20(1) 101-127.
http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=86657
5. Bošković, Milo, Šesta kolona, Birotehnika, Zagreb 1985.
6. Čizmić, Ivan, Sopta, Marin, Šakić, Vlado, Iseljena Hrvatska, Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb 2005.
7. Hetrich, Ivan, U potrazi za Hrvatima kroz Južnu Ameriku, Marin Držić, Zagreb 1996.
8. Holjevac, Većeslav, Hrvati izvan domovine, Matica hrvatska, Zagreb 1967.
9. Krizman, Bogdan, Pavelić u bjekstvu, Globus, Zagreb 1986.
10. Kos- Stanišić, Lidija, Latinska Amerika- povijest i politika, Golden Marketing-Tehnička knjiga, Zagreb 2009.
11. Kostelac de Anda, Jasna, Znameniti Peruanci hrvatskog podrijetla, Budućnost iseljene Hrvatske, urednici: Vlado Šakić, Josip Jurčević, Marin Sopta, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb 1998.,311-315.
http://www.pilar.hr/images/stories/dokumenti/zbornici/3/z_3_313.pdf
12. Latković, Radovan, Hrvatska izdavačka djelatnost u Argentini, Budućnost iseljene Hrvatske, urednici: Vlado Šakić, Josip Jurčević, Marin Sopta, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb 1998.,125-135.
http://www.pilar.hr/images/stories/dokumenti/zbornici/3/z_3_127.pdf
13. Perić, Marina, Aspekti integracije i adaptacije hrvatskih iseljenika u Čileu. Migracijske i etničke teme (2004) 20, 2-3: 243-258.
14. Perić, Marina, Hrvati u Čileu- neka obilježja suvremenoga etničkog/nacionalnog identiteta. Društvena istraživanja (2006) 15(6), 1195-1220.
http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=29481

15. Perić, Marina, Kulturna društva čileanskih Hrvata, Hrvatski iseljenički zbornik (2004), urednica: Vesna Kukavica, Hrvatska matica iseljenika, Zagreb 2003.
<http://www.matis.hr/images/zbornici/2004/hr/glavna.htm>
16. Perić, Marina, Političke promjene u Hrvatskoj i hrvatski iseljenički tisak u Čileu. Migracijske i etničke teme (2005) 21(1), 69-89.
http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=8797
17. Perinić, Ljeposlav, Hrvati u Argentini, Budućnost iseljene Hrvatske, urednici: Vlado Šakić, Josip Jurčević, Marin Sopta, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb 1998., 275-286.
http://www.pilar.hr/images/stories/dokumenti/zbornici/3/z_3_277.pdf
18. Martinić, Mateo B., Hrvati u Magallanesu, na krajnjem jugu Čilea, Književni krug, Split 1997.
19. Mirošević, Franko, Iseljavanje iz Dalmacije u razdoblju od 1921. do 1929.. Radovi Zavoda za hrvatsku povijest (1988) 21(1), 107-119.
http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=87120
20. <http://www.hic.hr/hrvatski/hid/hid2.htm>
21. Sinovčić, Marko, Hrvati u Argentini i njihov doprinos hrvatskoj kulturi, Buenos Aires 1991.
22. Smoljan, Ivo, Hrvatska dijaspora, Horizont Press, Zagreb 1997.
23. Šprljan, Cristian, Život u Córdoba, Hrvatski iseljenički zbornik (2005), urednica: Vesna Kukavica, Hrvatska matica iseljenika, Zagreb 2004., 86-105.
http://www.matis.hr/images/pdf/HIZ_2005.pdf
24. Talan, Nikica, Hrvatska/ Brazil (kulturno- povijesne veze), Društvo hrvatskih književnika, Zagreb 1998.
25. Vukšić, Bože, Tajni rad Udbe protiv hrvatskoga iseljeništva, Klub hrvatskih povratnika iz iseljeništva, Zagreb 2002.